

Kap. X.

Skolor.

I mörker och köld. — Latin, sång och stryk. — Trivialskolans äldsta tider. — Martini bulla 1419. — Äldsta skolhuset. — I Gråmunkeklostret. — Annales Scholæ från 1630. — Vid Själagårdsgatan. — Socken- och lihång. — Huru lärare hade det. — Raballer. — Skådespel och skolfester. — Hvarifrån skolgossarne kommo. — Gymnasium. — Tyska skolan. — Riddarhuskolan. — Malmsskolor. — Lancaster-skolan och folkskolor. — Enskilda skolor.

Det är en mörk vintermorgon. Kölden är skarp. Snön ligger i väldiga drifvor långt upp åt husväggarna och spärrar vägen på de trånga gatorna. Blåsten har gått i förbund med snön. Det är svårt att taga sig fram öfver Stortorget, ännu svårare att komma om hörnet vid Storkyrkan. Inga lyktor, inga banade vägar, intet skydd, när man skall förbi kyrkans östra gafvel. Der streta några barn mot snö och vind.

Hvad skola barnen göra ute så tidigt? Klockan är ännu icke fem på morgonen. De vika om hörnet vid kyrkan och krafla sig fram till ett litet hus framför norra sidan af templet.

Så snart piltarne — det är endast gossar, inga flickor — komma in i det stora rummet, falla de på knä och göra morgonbön.

Det är på latin de göra sin andakt. De allra flesta förstå icke ett ord af de långa bönerna, och likväl upprepas de hvarje morgon, i mörkret och kölden. Det är icke fullt så mörkt inne i salen, som ute på gatan. Det är kanske icke fullt så kallt, ty gossarnes utdunstning är varm nog, åtminstone stark nog för att motverka välbefinnandet, att fylla rummet med de ångor som pläga framkalla sjukdomar.

Sedan man läst långa latinska böner och sjungit långa latinska sånger, var klockan sex. Då togs latinska grammatikan fram. Hon var under långa tider den enda läroboken, *hvilken* latinsk grammatika är svårt att nu veta, men det var sannolikt den *Doctrinale*

som Alexander de villa Dei hade skrivit på tolfhundralet. Det kunde också ha varit den *Donat* som Aelius Donatus, den romerske språkläraren, hade utarbetat långt, långt förut, redan på trehundra-talet. Hvilken hon än må hafva varit, så var hon en stor plåga för piltarne. »Doctrinalen» var skriven på latinsk vers, ytterst svårfattlig och hade fått hedersnamnet »pinobänk för själen».

Man lärde sig äfven att något skriva och prenta, och så hade man ständigt nya psalmer att lära sig för att kunna sjunga kyrkosången, vackra stycken, sådana som den katolska kyrkan består för att locka folk till templen och der kvarhålla dem och komma dem att åter längta dit från det torra, tråkiga och omusikaliska hvardagslifvet.

Kunde piltarne icke sina regler i grammatikan eller symbolum eller de många bönerna, så var käppen alltid till hands. Han var i full verksamhet bittida och sent, och latinets blandades med svenska klagoljud. Äfven sången nöttes in med käppen. Det var alldeles nödvändigt, ty på sången låg ofantlig vikt. Han skulle icke blott tjena den heliga kyrkan, utan också skaffa någon liten föda åt den utsvultne skolmästaren och hjälpa den af skolpiltarne hvilkas föräldrar icke hade tillräckligt med mat åt dem. Till omväxling med käppen gjorde riset sin rund på ungdomens lemmar. Latin, sång och stryk — det var programmet. Och med dessa tre började man kl. 5 på morgonen och höll i större delen af dagen.

Det var i Stockholms gamla Storskola, stadens *Schola Trivialis*. Der fans otvifvelaktigt mycket barbari, men bildningens frögömdes der nog också, och blotta underhållandet af »konsten att läsa» måste räknas högt på de tiderna. Skolan tyckes hafva varit med redan i stadens barndom, ty i början af 1400-talet var hon, såsom vi här nedan finna, redan gammal. »Om Stockholms skola på den tiden kan icke tviflas, emedan man finner dess skolastici och rektorer nämnda i gamla skrifter».* Och att der tillgick såsom öfver allt i medeltidens skolor, lär väl håller icke kunna dragas i tvifvel. De derefter följande tiderna, från hvilka uppgifterna äro både talrikare och säkrare, visa oss ett tillstånd som icke synnerligt mycket skiljer sig från det nyss framställda, och det är nästan först i vårt århundrade samt allrämest under de senare årtiondena som Stockholms skolor undergått någon riktig väsentlig förbättring.

Det var icke alla stockholmsbarn som skickades till skolan. Långt derifrån. De förnämares undervisades vanligen af enskilde lärare i hemmet. De som skulle egna sig åt hvad nu för tiden kallas »det

* *A. M. Rhyselius: Episcoposcopia suiogothica. Linköping 1752.*

praktiska lifvet», fingo ingen undervisning alls. Dit hörde nog flertalet af stockholmsgossarne. Någon undervisning åt flickor kunde i gamla tider icke häller komma i fråga. När därför i gamla Stockholm talades om skolor, var det alltid läroanstalter för gossar och i de flesta fall för de gossar som utan att ega tillgång till enskild undervisning egnade sig åt kyrkans tjenst. Fattige voro desse skolgossar vanligtvis, men af en eller annan orsak hade de bestämts för att studera, och studierna hade icke annat ändamål än att skaffa dem embeten, förnämligast inom kyrkan. Öfrige medborgare behöfde icke någon undervisning. Latinet var kyrkans språk, och därför utgjorde det hufvudämnet i skolan.

Trivialskolan var i århundraden Stockholms enda klassiska läroverk samt ända till *Tyska* skolans uppkomst, som med säkerhet kan räknas från medlet af femtonhundra-talet, den enda offentliga undervisningsanstalten. Namnet antyder att undervisning skulle meddelas i medeltidens tre läroämnen: grammatik, retorik och dialektik; men *huru* den undervisningen drefs, det varder en annan fråga.

Ehuru skolan var, såsom alla medeltidsskolor, beräknad på att bilda tjenare åt kyrkan, var hon dock, i olikhet med de flesta skolor under den tiden, upprättad af staden sjelf och stod icke på länge under något biskopligt herravälde. Hon styrdes af Stockholms magistrat, dock med biträde af »kyrkoherren». Någon prelatensisk inblandning i skolans angelägenheter tälades icke. Då erkebiskop Johannes Jerichini, sorglig i åminnelse, försökte sätta till rektor, klagade stadens styrelse och borgerskap hos påfven, hvilken gaf dem rätt. På grund af gamla påfliga privilegier för skolan förbjöds erkebiskopen, påfvens »venerabilis frater», att lägga sig i det som angick endast staden. Och för öfrigt skulle, enligt påfvens uttryckliga tillkännagifvande, hvar och en som sökte antasta dessa privilegier utsätta sig för att förtörna den allsmäktige guden och hans salige apostlar Petrus och Paulus.*

Trivialskolan lär i äldsta tider hållits i ett hus norr om kyrkan, ett hus som för längesedan försvunnit. Huru det varit inredt vet man nu mer icke, men på grund af hvad man känner om dylika undervisningsanstalter kan med sannolikhet antagas, att hvarken lärare eller lärjungar njöto af några bekvämligheter. Sådana skolor höllos i långt senare tider i ett enda rum, möjligtvis afplankadt mellan de olika klasserna, kanske också utan någon gränsskilnad mellan *alphabetica* och *rhetorica*, under den mörka årstiden, otillräckligt

* Martini V:s bulla, dagtecknad Florentiæ XVI Kal. Julii i andra året af Martini pontifikat (16 Juni 1419), finnes intagen i *M. v. Celse's Apparatus ad Historiam Sueo-Gothicam: Sectio prima, Bullarium. Sthlm 1782.*

upplyst, under de kallaste dagar utan annan uppvärmning än den ofvan nämnda.

Om lärjungen också icke alltid i knäböjande ställning, såsom Olaus Magni visar (fig. 138), mottog undervisning, fick han dock sitta på en bänk utan ryggstöd och der krympa till samman så mycket han i sitt oförstånd ville eller så mycket tröttheten tvang honom. Något att lägga boken på fans icke. Henne måste han under alla lärotimmarne hålla i handen.

Så fortgick det, slägte efter slägte, ända långt in i vårt århundrade. Ehuru 1724 års skolordning uttryckligt föreskref, att »hvar och en klass hafver sina bänkar, hvaruppå skolpiltarne sättas i ord-

Fig. 138. Medeltidsskola. Efter Olaus Magni.

ning efter sin qvickhet och framsteg, hafvandes en pulpet framför sig, så lång som bänken är att beqvämligen skriva uppå», och ehuru samma människovänliga afsigter lifvade den uppfostrings-kommission som var upphofvet till skolordningsförslaget af år 1778, hvilket visserligen i tysthet begrofs, men hvars innehåll dock visar hvad ordningen inom skolan kräfde;* ehuru flerfaldiga påminnelser och äfven lagstadganden gjorts, sutto likväl ännu under 1840-talet lärjungarne på Stockholms gymnasium på bänkar utan ryggstöd och utan någon pulpet eller ens den enklaste tillställning för att lägga boken på.

* Förslaget, som sedermera alldeles glömdes, har åter framdragits af *Hugo Hertilund* och af honom meddelats i rektor G. F. Gilljams skolprogram vid inbjudning till årsexamina i Stockholm vårterminen 1880.

Några skriföfningar idkades visserligen icke på gymnasii lärorum under den tiden, men några af lärarne dikterade långa tillägg och anmärkningar till läroboken, och dessa nödgades gymnasisterne nedskrifva med papperet på sina knän.

När reformationen kom, hade Trivialskolan varit i verksamhet väl ett par hundra år. Emedan hon icke egentligen hade något med kyrkan gemensamt, utöfvade den kyrkliga omstöpnigen icke heller något inflytande på henne, åtminstone icke, såsom på så många andra skolor, något ofördelaktigt. Trivialskolan vann tvärt om i timlig välmåga, enär Gustaf den förste skänkte henne åtskilliga hus och trädgårdar som förut egts af presterskapet eller tillhört de katolska gillena.

Ett kungl. bref af år 1529, »torsdagen nest före Ietare» (midfastsöndagen) innehöll, att som en predikare förutom kyrkoherden är af nöden och som skolan måste hållas vid makt både för att sköta sången i kyrkan och för att uppfostra de personer som framdeles skola uppehålla kristendomen, så förlänas Norra badstugan; Mårten Lindorms prebendehus, sunnan för Skomakarebrinken; Sancti Eriks hus i Sancti Laurentii gränd; det hus som kallas *bagarehuset* och skall hafva legat under Helga Grafts gille; Sancti Eriks hus i Kråkegränden; de hus som lyda till apostlaprebenden och några trädgårdar som hafva legat under Helga Lekama gille; ett hus i Matts Mårtens sons gränd; de hus som lyda under Elfva Jungfrurs prebende, med ett guldsmeds prebendehus vid Skomakaregatan.*

Staten kom således skolan till hjälp, och de skänkta egendomarne lemnades i borgmästare och råds händer för att med afkastningen löna skollärarne, så långt detta räckte, »till dess man må ytterligare vara förtänt om deras uppehälle». I stadens räkenskaper finner man att 1540 gifvits 32 mark i kostpengar åt herr Anders Skolmästare.** År 1555 fick Trivialskolan bestämd aflöning af staten, nämligen 96 tunnor spanmål af kronans behållna kyrktionde i Olands härad.

Fyra år förut hade skolan flyttats till ett af de då tomma klosterhusen på Riddarholmen, der hon efterträdde det 1531 dit förlagda hospitalet, som 1551 flyttades till Danviken. Gustaf den förste fortfor att vårda sig om undervisningen, men från de sista åren af hans regering erfar man ingenting särskildt om Stockholms Trivialskola. Denna tystnad fortfar under Erik den fjortondes regeringsår, men i början af Johan den tredjes regering talas åter om skolan,

* Handlingar rörande Sveriges historia, utgifna af K. Riksarkivet: Första serien. Konung Gustaf den förstes registratur, utgifvet af V. Granlund. VI. Sthlm 1875.

** I Riksarkivet.

hvars rektor då var Abrahamus Andreæ Angermannus, den sedermera så bekante och slutligen så olycklige erkebiskopen.

Det var under hans tid som Sveriges första skollag utkom, i förening med kyrkolagen 1571,* och af denna finner man, huru ovilligt folket var att låta undervisa sina barn. Det hette på den tiden, att en stor hop af dem som komma till skolorna »varda skalkar och bofvar».

Emellertid skulle skolmästaren i Stockholms klassiska läroverken vara en »förhörd och examinerad» man samt i synnerhet god »grammaticus». Det ålåg honom, att med de djeknar som voro vuxne och något kunde, icke tala annat än latin samt ej heller tillåta att de sins emellan talade annat språk. Så lydde lagen öfver hela landet.

Beträddes skolgossarne med att tala svenska, så straffades de med »passelig scholenepst», liksom för andra förbrytelser inom läroverket. Straffen voro »proban», äfven kallad »prubban», (fängelse), skolestock, ris och färla (*ferula*).

Skolmästaren skulle vara »med redelig underhållning försörjd», ty det är visst, heter det i 1571 års skolordning, att ingen kan bättre vara värd ett godt underhåll än en trogen och flitig skolmästare. Här i Stockholm ålåg det borgmästare och råd att sörja för, det skolmästaren hade fri bostad. Hans underhåll tyckes dock hafva varit ganska knapt.

Djeknarne tillåtos »löpa socknar», d. v. s. att gå omkring på landet och tigga, »efter det de som fattige äre icke annan råd hafva att hålla sig vid skolan». Och att *Stockholms* skolgossar äfven idkade sådan sockenlöpning skola vi här nedan framvisa. Men det var också »skalkar och *ribalder*» som gingo omkring under föregifvande, att de voro djeknar och begärde almosor, och dem skulle hvarken presterne eller fogdarne lida, utan låta dem bekomma deras tillbörliga straff.

Fattig var Stockholms Trivialskola, fattige voro hennes lärare, och med almosor uppehöll sig en stor del af lärjungarne. Men lärarne voro prester och om de tjenade i sju år för Lea och sju år för Rachel, så fingo de dock till slut den senare i form af något godt pastorat eller ännu fördelaktigare kyrkoembete — förutsatt naturligtvis att de icke svulto ihjäl, innan de hunno så långt. Utom Abrahamus Angermannus, nådde äfven Nicolaus Olai (rektor 1576)

* Handlingar rörande Sveriges historia, utgifna af K. Riksarkivet; andra serien. II. Sthlm 1872.

och Peter Kenicius (1591) till erkebiskopsstolen, och Olaus Elimæus (rektor 1609), dog som biskop i Wiborg.

I allmänhet deltogo rektorerna i sin tids teologiska strider, och om kyrkans högste icke därför tuktade skolmännen, så var det konungamakten som i kyrkans eller åtminstone i ett visst kyrkpartis intresse ingrep med sina maktspråk och ofta sina våldshandlingar. Rektorerna i Stockholms Trivialskola kommo i erfarenhet deraf. Abrahamus Angermannus skildes från sitt embete, emedan han var motståndare till liturgien. En annan ängermanlänning, Ericus Olai, som vardt rektor 1577, kastades i fängelse 1590, och samma öde vederfors hans närmaste efterträdare, Ericus Skinner, bägge för att de predikat mot liturgien. Olai vardt dock sedan kyrkoherde i församlingen, men åter afsatt, den gången af hertig Karl, och slutligen kyrkoherde i Enköping.* Ericus Skinner vardt teologie professor i Upsala.

Under det skolmästarne sysselsatte sig med teologiskt gräl, tyckes skolan hafva förtgått på det gamla sättet. Hon fick en medtäflare i det då, likaledes i de forna klosterhusen på Riddarholmen upprättade *Gymnasium regium* eller *Collegium Stockholmense*, som lemnades i de under Johans tid hitkomne jesuiternes händer och hvilket tyckes hafva varit ämnadt till en fullkomligt lärd skola, der undervisning äfven i grekiskan lemnades,* något som då ännu icke var vanligt i skolorna. *Gymnasium regium* hade dock icke lång lifstid, och redan omkring 1590 var Trivialskolan befriad från den medtäflaren, men då hade *Tyska* skolan hunnit få en ordnad verksamhet och började täfla med stadens skola. Mera derom längre fram.

Skoltiden var ungefär den samma som i det gamla skolhuset, började kl. 5 på morgonen och fortsattes till kl. 8. Mellan kl. 8 och 9 hade gossarne frukostlof. Kl. 9 började undervisningen åter och fortgick till kl. 11, då middagslof lemnades. Kl. 12—1 öfvades lärjungarne i sång samt *musica choralis et figurativa*. Vid sist nämde timme återtogs lexläsningen, men kl. 2—3 fingo gossarne sitta för sig sjelfva och läsa öfver. De voro dock icke utan kontroll, ty »dörrvaktaren» (*ostiarius*) eller *custos* skulle skrifva upp dem som lemnades eller sprungit ut, kommo sent eller voro frånvarande. Kl. 3—5 lästes åter för läraren och sjöngs aftonpsalmen, naturligtvis med latinska ord. På slaget fem voro lärjungarne fria från skolan för den dagen, men de hade hemlexor till dagen derpå. Arbetet i skolan

* *Bernhard Lundstedt*: Bidrag till kändedomen om grekiska språkets studium vid de svenska läroverken. Sthlm 1875.

räckte således nio timmar hvarje dag, och detta fritog icke från hemarbete. Allt skulle läsas utantill, till och med lexorna i Terentii komedier och Virgillii ekloger. Äfven om söndagarne togs lärjungarnes tid i anspråk, ej blott i kyrkan för sången, utan äfven, åtminstone till någon del, i skolan.

De årliga terminerna voro fyra och togo sin början den 19 Januari, den 1 Maj, den 10 Augusti och den 1 Oktober. Loftiderna voro mycket korta. Då och då firades skolhögtider, vanligtvis med långa latinska tal, men också med lekar och gästbud. Huru vida dock lärjungarne fingo deltaga i de sist nämnda är icke så säkert.

Om Stockholms Trivialskola fick nytt lif med reformationen, utdelade lärdomsbetyg och ville, att hennes sigill (fig. 139) skulle anses som giltig kunskapsprägel, tyckes hon dock åter hafva räkat i förfall i första fjerdedelen af sextonhundratalet. Man var åtminstone icke nöjd med undervisningen der, och det behöfdes den allmänna väckelse som Gustaf Adolf gaf läroverken för att rycka äfven Stockholmsskolan ur hennes dvala.

Fig. 139. Stockholms skolas sigill, från 1500-talet.

I kungabrefvet af den 11 Mars 1620* klagas öfver den okunnighet som rådde bland statens och städernes tjenstemän, hvilka voro så olärda, »att icke en part kunde skrifva sitt namn». Vore det någon som hade lust till studier, så hindrades han dels af fattigdom, dels af socknegång, hvarmed en dyrbar tid förspildes, och ungdomen vande sig vid dryckenskap, »svärmeri», tiggeri, dagdrifveri och andra odygder». Funnes någon som icke behöfde gå och tigga medel till studiernas fortsättande, så vore dock »institutionen i akademien så oriktig och elak, att ingen der kunde komma till någon erudition». Ferierna voro också för långa. Religionsundervisningen kunde »nägorlunda passera», emedan alla lärarne egnade sig åt predikoembetet, »men som præceptorerna sjelfve intet förstå eller akta hvad till regementet eller ett borgerligt lefverne hör, alltså kunna de det icke heller någon annan lära».

Detta gälde visserligen hela riket, men Stockholms Trivialskola som företrädesvis borde utbilda tjenstemän för staten och staden, icke mindre än tjenare åt kyrkan, kunde taga åt sig en dryg del af det kungliga missnöjet.

Den väckelse som gafs af Gustaf Adolf hann dock icke under

* P. E. Thyselius: Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia. Örebro 1839.

hans tid framkalla något fullt vaket lif. Trivialskolan tyckes hafva gått sin vanliga gång under de närmaste åren efter den bättring som afsågs med »k. maj:ts resolution och mening, korteligen och summevis författad, hvar efter H. K. M. aktar skolorna och akademien att förordna» och som är dagtecknad den 13 April 1620.

I denna resolution nämnas tre slags skolor: *gymnasier*, halfgymnasier eller *trivialskolor* samt *små trivialskolor*. Det tredje slaget är otvifvelaktigt det första fröet till realskolor, men detta frö spirade icke -på mycket lång tid derefter upp i Stockholm. Gustaf Adolf sjelf visste icke hvar till sådan skola »omkostnad ex publico skall göras», utan skulle staden sjelf bekosta henne, hvilket för öfrigt också fortfarande var, åtminstone till en dryg del, förhållandet med Stockholms sjelfva Trivialskola.

De »små trivialskolorna» kallades äfven *barnskolor* och i k. stadgan, 1619, om städernas förvaltning *räkneskolor*. I Stockholm uppstod ingen enda sådan skola. Man skulle kunna misstänka, att Tyska skolan varit en läroanstalt af det slaget, men, som vi snart skola få se, så rättade äfven den skolan sig efter tidehvarfvets smak och var klassisk.

Från och med 1630 finnas tillförlitligare uppgifter än förut om Stockholms Trivialskola. De kunna framletas ur Norra Latinläroverkets, från Gymnasium ärfda arkiv. Gymnasium, sjelft en fortsättning af Trivialskolan, hade 1821 mottagit de gamla handlingarna, af hvilka de förnämsta äro *Annales Scholæ* af anno 1630; *Liber Scholæ Stockholmensis* anno 1647; *Stockholms Stads Trivialscholas Inscriptions-Bok* 1731—1820; *Stockholms Stads Trivialscholas Journal* 1731—1821; *Förteckning på Ungdomen och dess framsteg i studier uti Trivialscholan* 1788—1821, åtskilliga matriklar, m. fl., alla i handskrift, dels på latin, dels på svenska.

Det är ur dessa handlingar som vi, jemte anlitan af hvad vi kunnat för ändamålet finna i Riksarkivet och i Stockholms stads konsistorium, hemtat det återstående af hvad vi ansett oss böra i korthet meddela om Stockholms äldsta läroverk.

Utom af den allmänna vanmakt, i hvilken de svenska skolorna tyckas hafva funnit sig under första tredjedelen af sextonhundratalet, led Stockholms Trivialskola också af de olyckor som pesten 1629 orsakade. Rektor Nicolaus Niurenius dog i farsoten, och skolan var utan rektor ända till slutet af Oktober 1630. Läsningen försumrades, och lärjungarne sysselsatte sig med att bära bort lik. Många dogo, blott få infunno sig i skolan.

I Oktober 1630 tillträdde rektoratet af Jacobus Bose Rud-

beckius, hvilken förut varit rektor i Örebro och inlagt stora förtjenster om den skolan samt sedan lärare vid det *Collegium illustre* som ridderskapet och adeln inrättat i Stockholm, men som fick endast få års tillvaro.

Under år 1631 inskrefvos 146 nya lärjungar i Trivialskolan, och vid slutet af samma år var gossarnes antal 200. I allmänhet inskrefvos under de närmast följande åren 100 till 150 årligen.

År 1631 läste rektor teologi, Cicero och Ovidius samt geografi, hvilket sist nämnda ämne väl var något ovanligt på den tiden. Det var först öfver hundra år senare som en skolman* anmärkte, att de studier som inpräglas i trivialskolorna icke mycket avvika från de tre, af hvilka de hafva sitt namn, med undantag af att historia och geografi på den *senare tiden* tillkommit.

Grekiska tyckes hafva ingått i undervisningen redan på 1630-talet, ty *Annales Scholæ* meddela, att konrektor under året 1631 gick igenom Pauli hela bref till Philippus och hälften af det ena brefvet till Thessalonikerne. Någon profan grekisk författare lästes hvarken då eller långt senare. Jemte öfversättning af Nya Testamentet på grekiska, som alltid gjordes till latinet, öfvades grekisk grammatik. Konrektor undervisade för öfrigt i teologi och logik. Kollegerne läste latinsk grammatik (»Donaten»), Ciceros bref, Aesopi fabler jemte katechesen och Salomos ordspråk samt undervisade också i aritmetik.

Den offentliga examen, som under många föregående år instälts, hölls 1631 nyss före midsommar i närvaro af stadens kyrkoherdar samt andre lärde och aktade män. Skolan tyckes således då hafva varit på god väg till en fullt ordnad verksamhet.

Många af lärjungarne måste döck då och då afbryta läsningen för att gå *socknegång* ej blott för sig, utan äfven för lärarne. Ehuru Gustaf Adolf önskat afskaffa detta kringdrifvande tiggeri, hade dock presterskapet, derom tillfrågadt, anmärkt, att det nog vore nyttigt, att man tilläte ungdomen på vissa tider en liten rekreation på åtta dagar, tilläggande, att i medeltal kunde de som hafva sina socknar på fyra eller fem mil nära staden på den tiden väl uträtta sin socknegång och begifva sig till baka igen till sina studier.

De områden i hvilka Trivialskolans lärjungar hade rätt att gå socknegång voro inom Stockholm, utom sjelfva staden (inom broarne), Norrmalm, Södermalm och »Clösteret» (Riddarholmen med hvad som hörde till den församlingen). Utanför Stockholm gingo trivialisterne i Wärbmdöen, Waaltuna och Täby, Spånga och Eedh, Åker

* *Daniel Z. Torpadius*: De scholis trivialibus. Linköping 1748.

och Ry, Skiäfftuna och Wijdsbo, Frösunda och Markhiem, Skånela och Fresta, Sångå och Skå, Åkeröen och Loföen, Tärnhem och Hillesöen, Allzröen och Munsöen, Ånger och Waada, Solna och Bråma samt Ösby och Gaarn. Ännu flera socknar hade varit anslagna för Trivialskolans allmoseinsamlingar, såsom Botkyrka, Grödinge, Sorunda m. fl., men dessa togos genom biskop Laurentius Paulinus' åtgöranden år 1626 från Stockholms och lades till Strengnäs' läroverk.

Hvarje lärare i skolan hade vissa socknar sig tilldelade, och inom dessa gingo skolgossar omkring och togo upp bidrag. Längre fram i århundradet, 1670, förekommer i *Annales Scholæ*, att kollegan i andra klassen Vernicius Johannis klagade hos borgmästaren öfver att rektor, »wyrdige och vällärde Mag. Petrus Livonius» gjort honom orätt med socknarnes delning, i det han tagit ifrån honom Spånga, Jerfälla m. fl. och gifvit dem åt en annan lärare, under det Vernicius fått Markhiem, Orckestadt, m. fl., med hvilka han icke kunde vara nöjd, och begärde han därför, att magistraten ville laga, att han finge sina gamla socknar till baka.

Af detta mål synes, att *terminationspengarne*, de medel i klingande mynt (varor in natura hade förut lemnats, såsom bröd, kött, ljus, o. s. v.), hvilka upptogos under sockengången, icke omedelbart lemnades åt den lärare som hade dessa socknar sig tilldelade, utan buros af de sockengående djeknarne till rektor, hvilken delade ut dem. Vernicius klagade nämligen också deröfver, att rektor gifvit honom för litet af det som samlats i Marckhiem och öfriga socknar, blott 14 daler kopparmynt, och menade, att han skulle hafva 2 daler till.

På dessa klagomål svarade rektor, att Vernicius ingen orätt lidit, utan att rektor följt den vanliga ordningen, enligt hvilken Spånga, Jerfälla o. s. v. hörde till första klassen, der den klagande förut tjenstgjort; men som han nu mera läste i andra klassen, så skulle han hemta sina terminationspengar i Marckhiem och med denna förenade öfriga socknar. Vidare nekade rektor att hafva betalt för litet. Emedan Vernicius icke vårdat sig om att i tid taga upp terminationsafgifterna (han hade i förargelse öfver att få Marckhiem o. s. v. sig anvisade icke velat skicka dit någon insamlare), så hade den djekne som skulle *terminera* kommit i otid och ej kunnat få i hop mer än 20 daler samt ej velat gifva ifrån sig mer än 14 daler, utan behållit de öfriga för sitt omak.

Hela målet är synnerligt kännetecknande för sextonhundralets skolförhållanden i hufvudstaden. Rektor inskränkte sig icke att inför magistraten stå som svarande part, utan uppträdde sjelf som klagande och förevitade Vernicius hans »oflijt och olydnad», anförande,

att han plögade komma mycket sent i skolan, men gå tidigt derifrån och litet uträtta den stunden han var der samt att han brukade en »elak och otidig mund, då han varder till fljttigheet förmanat». Magistratens utslag vardt, att rektor ingen orätt gjort Vernicius, och skulle socknarne enligt gammal ordning så delas som rektor gjort. Vernicius skulle också låta sig nöja med de 14 dalerne, emedan han ej i tid vårdat sig om att låta taga upp afgifterna. Slutligen förmanades Vernicius till flit i tjensten och lydriad mot sin förman, rector scholæ, med sådan årtvarning, att om skolan derefter skulle genom hans försummelse lida något mehn, skulle han »gå qvitt denna sin tienst».

Utslaget i målet är under-tecknadtt icke blott af den bekante Olaus Thegner, som då var »justitiæ consul», såsom han sjelf skref, d. v. s. justitieborgmästare, utan ock af Nicolaus Rudbeckius, då pastor primarius och *pastor civitatis*, d. v. s. kyrkoherde vid Storkyrkoförsamlingen, samt ordförande i konsistorium.

Ett par år derefter finnes i *Annales Scholæ* intagen en annan handling, under-tecknad af Olaus Swebilius, då varande pastor primarius, och Olaus Thegner, hvari dessa förklara, att de den 30 Mars 1672 infunnit sig i skolan för att examinera och om möjligt bilägga den stridighet och tvist som uppstått mellan samma kollega i andra klassen Vernicius Johannis och apologisten Ericus Henrici, i det den förre i hela skolans närvaro kallat Henrici tjuf och skälm och haft flere äreröriga beskyllningar mot honom. Saken hade förevarit inför konsistorium, utan att kunna förlikas, och detta lyckades ej heller i skolan, ty Vernicius sprang sin väg, och »då kunde vi ingenting uträtta», förklara Thegner och Swebilius. Målet hänsköts till världslig domstol, men den 24 derpå följande Juli afsattes Venicius »ob summam morositatem extremamque in informando negligentiam».

Vid hvilken tid »terminerandet» eller »sockengången» från Stockholms Trivialskola upphörde finner man icke klart af de gamla handlingarna. Att den var i full verksamhet långt efter 1649 års skollag synes af historien om Vernicius, och det tyckes som skulle den gamla plägseden hafva fortfarit långt in uti, kanske under hela sjuttonhundratalet.

Om mycken tid gick för läsningen förlorad genom sockengången, drabbade detta dock icke *alla* lärjungarne i Trivialskolan. Ett vida större antal, man kan tryggt säga de allra flesta, måste, såsom vi redan nämt, för sitt eget lifsuppehälle gå omkring och tigga inne i staden, och detta var ännu mera hindersamt för läsningen. Myn-digheterna reglerade detta tiggeri, och i de ordningsstadgar som finnas i *Annales Scholæ* läses:

Til wijsa gränner eller borgare förordineras allenast en fattig diekne, som ther siunger oc inge andre: Hwilken, the som i gränden bo, om them så synes, på en wijs tidh om wickan eller hwarja 14 dagar, gifwa allenast en måltid maat.

Det var icke blott med sång, utan äfven med läsande som skolepiltarne skulle visa sin erkänsla för almosorna. För det ändamålet utdelades tryckta sedlar, i hvilka innehafvarens namn skriftligen ifyldes och som skulle uppvisas, när skolgossen infann sig i något af de hus som tilldelats honom för almosans mottagande. Ett par sådana sedlar finnes i Riksarkivets samlingar och vi anföra här innehållet som är fullkomligt lika både under 16- och 1700-talen:

Såsom Gud i sitt helga Ord biuder och befaller att alla Barn skola uppfödas i Tucht och Herrans förmaning, och H:s Kongl. May:tt vår Allernådigste Konung af högtbeprefelig Försorg och Rikt om Ungdomens Uppfostran och undervijjande uti en sann Christendom och Gudzfruchtan/ denne Förordning allernådigst giordt det fattige Schole=Barn hafwa att niuta Almosa uti några dem tildeelte Huus/ hwarest de på wijsse Tijder förmedelst läsande eller siungande sig infinna må: Alltså i föllie der af warda denne eller desse fattige studerande Pilt af

Schola

tillordnade å andra sijdan specificerade Huushåld/ at där sammanstädes förmedelst läsande eller siungande emellan Klåckan 11. och 12. för Middagen/ samt mellan 5. och 7. om Aftonen sig inställa och där Almosa undfå/ med förmodan att hwar och en har af den Aldrahögsta allsköns Lycka och Wälsignelse att förwänta.

Datum Stockholm af

Schola den

Anno 16

Sången skulle tjena till många ändamål. »Discant siunges ordinarie om högtijder», heter det i ofvan nämnda ordningsstadgar. »Ther emellan them som begjära discant, gifwe för än Scholens instrumenta musica uttagas til Scholen hwad honom synes sedan efter seedwanen».

Skolan bjöd på ej blott vokal-, utan äfven instrumentalmusik. Enligt ett gammalt inventarium egde Trivialskolan år 1630 två *basuner*, en *dulcian**, en *cornet* eller »sinka» af hvitt ben, med »sölff i ändan», en *cornet* af trä, med svart läder öfverdraget, en *discantsfedla* och en *tenor-fedla*. Under A. Leufstadii rektorat, på 1600-talet, köptes till skolan också en *tuba* eller *trombona*.

Det var allra mest vid begrafningar som Trivialskolans musikaliska förmåga anlätades. Skolan skulle också genom sin närvaro öka liktågens högtidlighet, och denna plägsed var kanske den mest tids-

* Blåsinstrument af trä, snarlikt fagotten.

ödande och studiehindrande af allt. Antalet af skolgossar i tåget berodde af den aflidnes högre eller lägre ställning i samhället. Då någon af presterskapet, någon borgmästare eller annan magistratsperson eller ännu förnämre skulle begravas, gick hela skolan med, och då skulle rektor och konrektor, de fyra kollegerne* samt två notarier** deltaga i tåget. Mindre betydande lik måste åtnöjas med half skola. För hel skola räknades 32 par gossar »till dess skolan mera förökas», heter det i »lijkordningen», ty då skulle flera par läggas till. Half skola var 16 par. Men äfven vid det senare tillfället skulle rektor och konrektor samt två kolleger och en notarie ledsaga liket. Om någon ringare person begärde hel skola för att följa en afliden till grafven, vardt detta föremål för en särskild underhandling med rektor.

Skolan gjorde detta naturligtvis icke för intet. För hela skolan betaltes först och främst ordinarie en half tunna öls värde i penningar och sedan extra efter hvar och ens råd och lägenhet samt goda vilja efter bruklig plägsed. Då gafs särskildt till hvar och en af rektor, konrektor och de fyra kollegerne, särskildt också till hvar och en af de två notarierna, liksom till dem som sjöngo efter likpredikan och likväl dess utom »bastuge pengar» till alla djeknarne till hoga samt något till skolan.

Önskade någon hällre i en summa betala denna extra afgift, skulle derom särskildt underhandlas med rektor eller ock i ett för allt gifva, liksom i ordinarie afgift, en half tunna öls värde i penningar.

Högre afgifter erlades, om skolan skulle infinna sig vid begrafningen efter någon som icke bott här i staden eller då någon af rättad persons lik jordades, allt »efter rektors diskretion och gode mäns betänkande».

Skolans lärare och lärjungar brukade äfven någon gång biträda vid begrafningar på landsbygden, och då skulle den ordinarie afgiften erläggas här i staden, men den extra »der liket utfördes».

En punkt i de gamla skolhäfderne upplyser, att begrafningspengarne skulle delas i tre delar, af hvilka rektor skulle taga en del, de öfriga lärarne en och skolgossarne den återstående delen. Af sin del kunde rektor efter godtfinnande gifva något till konrektor.

Att dessa »likgångar», såsom Trivialskolans deltagande i be-

* Af denna ordningsstadga (1630) finner man, att antalet af lärare var redan då lika stort, som det sedan bestämdes genom 1649 års skollag.

** Notarier voro skolgossar, liksom *custodes, ostiarii*, m. fl., tillsatta för att vaka öfver kamraterna och anteckna deras felsteg.

grafningar kallades, icke inskränkte sig till att under sång följa de afiidne till grafven, utan att skolgossarne tjenstgjort äfven såsom likbärare finner man af skolans ofvan nämnda inventarium, der bland annat upptagas »en likbår» samt »en bårpäll af kläde med fransar omkring» och »ett bårkläde som plägar läggas under likkistorna, groft».* I marginalen finnes antecknadt, att detta bårkläde stals bort 1636.

Huru tidsödande Trivialskolans deltagande i begrafningar måste hafva varit, finner man af anteckningarna om deras antal. År 1631 gick det till 188. Året derpå steg det till 212. År 1633 var antalet 174, men under det året hade skolan icke någon inkomst på sång, emedan all sådan måste inställas i anseende till att konungen vore död och ännu icke begrafven. För att gifva skolläraryne en väl behöflig ersättning skänkte borgmästaren dem 100 daler, rektor ovetande. År 1634 deltog Trivialskolan naturligtvis i Gustaf Adolfs begrafning, men dessutom i 258 andra likbegängelser. Året näst efter i 275, och år 1638 i 304. Man finner således, att det icke var många dagar, då icke skolgossarne skulle gå »likgång». Och så fortfor det i lång tid.

Ännu på Trivialskolans sista tid, i början af vårt århundrade, brukade lärjungarne gå och sjunga vid begrafningar, men då gingo rektor och kolleger icke längre med, och skolgossarne, endast ett mindre antal, mötte vid Storkyrkogårdens grind, vanligtvis den östra, och följde under sång liket till grafkoret eller in i kyrkan. Gossarne voro då klädde i gamla, svarta, illa tilltygade kåpor, grofva som hästtäckan, enligt hvad en ännu lefvande deltagare i dessa likgångar för oss förtäljt. Kåporna förvarades i ett skåp i kyrkan, och vanligtvis uppstod slagsmål om de minst trasiga. De yngste och klenaste gossarne gingo därför i svarta trasor och skralade likpsalmer. Den vedergällning de därför uppbyro utgjordes af sex skilling.

Men jemte »likgången» och »sockengången» samt bruket att under sång gå »ostiatim», först från dörr till dörr och sedan, som vi redan sett, endast till vissa för ändamålet anvisade hus, utgjorde läsningen i skolan naturligtvis lärjungarnes sysselsättning. En bild ur *Orbis Pictus* (fig. 140) visar, huru en skolsal på 1600-talet var inrättad, och vi få väl antaga, att om Trivialskolans icke varit alldeles lika, den dock efter all sannolihet icke skilt sig mycket derifrån. Den likaledes på 1600-talet skrifna förklaringen till denna teckning är af följande lydelse:

* O. A. Stridsberg har i sin »Historik öfver Klara skola 1649—1880» (Sthlm 1880) också omnämnt denna del af Trivialskolans inventarium, som han funnit i någon annan än den af oss anlitade källan.

Skolan¹ är en verkstad, uti hvilken de unge [spåde sinnen] till dygd undervisas; och fördelas uti Lokor [klasser]. Lärefadren² sitter uti Lärstolen³, Lärjungarna⁴ på låga bänkar⁵, han [Lärefadren] lär, desse [Lärjungarne] läras. Somt föreskrifves dem med krita på taflan⁶. Somlige sitta vid bordet och skriva⁷, han [lärefadren] förbättrar [rättar] felen⁸, somlige stå och uppläsa det de i uti minnet förvarat hafva⁹. Somlige sqvallra¹⁰ och ställa sig motvillige och försummelige: desse varda straffade [tucktade] med ferlan¹¹ och riset¹².

Att Jacobus Bose Rudbeckius, den ofvan nämde rektorn, betydligt hjälpte upp Trivialskolans, finner man af flera antydningar i skolfärderna. Han afled dock redan 1640, »uti den då i Stockholm graserande pesten», heter det i Rüdlings *I Flor stående Stockholm*, men om den dödsorsaken hafva *Annales scholæ* intet att förkunna. De

Fig. 140. Skolsal på 1600-talet. Efter *Orbis pictus*.

säga endast, att han, den 10 Maj nyss nämnda år, fromt och stilla afsomnade (*pie placideque obdormivit*).

Hans efterträdare var en icke mindre märklig man, nämligen Samuel Benedictus Hamarinus, som efter att i nio år hafva varit komminister i norra förstaden (S:t Clara) 1638 tog magistergraden och vardt konrektor i Trivialskolans samt utnämndes till rektor efter Rudbeckius. Han var den tjugondeförste af Trivialskolans rektorer, och stannade i det embetet till 1647, då han utnämndes till kyrkoherde i S:t Clara. Om hans verksamhet på sist nämnda plats äro underrättelserna från många håll tämligen talrika, men *Annales scholæ* hafva föga eller intet att förtälja om hans rektorat. För år 1641 står antecknad: *hic est hiatus*, och den luckan slutade icke förr än 1669. Om Hamarinus eller, såsom han vänligen kallades, *Mäster Samuel* var en lärd och sedermera såsom kyrkoherde mycket verksam man, så tyckes han dock icke hafva vårdat sig om några an-

teckningar i Trivialskolans annaler under den tid han der var rektor. Samma underlåtenhet läto de bägge följande rektorerne, Christiernus Alsinius och Andreas Leufstadius komma sig till last. Den sist nämde skall hafva tillträdt rektoratet 1659. »Om honom är tystnaden stor», läses längre fram i skolhäfderne, dock tillägges på samma ställe, att han säges hafva varit allvarlig, lärd och pålitlig samt i handhafvande af skoltukten sträng, hård och pedantisk.

Det var under Leufstadii rektorat som Trivialskolan åter flyttades från Riddarholmen. Redan förut hade två omständigheter inträffat som vordo af stort inflytande på skolan: tillkomsten af en ny skolordning, grundligare och mer omfattande än någon föregående, samt upprättande af en skola på Norrmalm. Bägge äro af samma år, 1649. Huru vida skollagen och den nya Norrmalmskolan dock inverkat omedelbart på flyttningen finnes ingenstädes antydt, men bägge måste hafva väckt tanken på nödvändigheten af att Trivialskolan följde med sin tid.

Den lägenhet i hvilken skolan varit inhyst ända sedan 1551, i gamla klosterhusen, hade tillhört staten, men Gustaf II Adolf skänkte dessa hus till staden, med vilkor att staden skulle i dem, som konungen ämnade till kaserner, hålla soldaterna med ved och ljus samt skaffa annan lägenhet åt skolan. Kaserninrättningen kom aldrig till stånd, men staden fick likväl behålla de gamla klosterhusen och skolan stannade der ända till 1666.

Mellan 1640 och nyss nämnda år fans i samma gamla klosterhus jämte skolan också det af Kristina upprättade gymnasium, men som lemnat föga spår efter sig och icke tyckes hafva haft någon, vare sig fördelaktig eller ofördelaktig inverkan på Trivialskolan. Gymnasium flyttades till Gefle 1668, två år efter det Trivialskolan lemnat Riddarholmen, och något nytt sådant i Stockholm inrättades icke förr än 1821.

Från den fria och friska Riddarholmen föstes skolan in i den trångaste delen af gamla »sta'n» och fick sin lägenhet i den gamla *Själagården*, vid den gata som efter honom nämdes Själagårds- (nu Skärgårds-) gatan. Der hade i äldre tider varit en katolsk fattiginrättning, hvilken, jemte andra sjuk- och fattighus, efter reformationen förlades till det då af munkarne utrymda gråbrödaklostret på Riddarholmen, men 1551 måste, såsom redan är nämndt, lemna plats för skolan. Det var således andra gången på något öfver hundra år som Trivialskolan fick flytta in i ett fattighus.

Under mellantiden hade Själagården användts först till kungligt *prenteri* (boktryckeri) samt sedan kommit i enskild ego och tillhörde på 1600-talet riksrådet Bengt Horn, hvilken anhöll att få mot detta

hus af magistraten tillbyta sig stadens skolhus på Riddarholmen. Regeringen gaf sitt samtycke, och på hösten 1666 drog Trivialskolan in i det gamla huset vid Själagårdsgatan, der hon stannade ända till 1814.

Detta hus, som således i halft annat århundrade hyste Stockholms äldsta lärdomsskola, är det som nu har adressnummer 13 vid Skärgårdsgatan och hvars andra sida, åt Baggensgatan, derifrån ingången dock nu är stängd, visar nummer 20.

Det tyckes icke hafva dröjt länge, förr än klagomål uppstodo öfver bygnadens olämpliga skick, och sedan fortsattes denna klagan under hela 1700-talet, då och då dämpad af någon liten förbättring, men snart åter upplågande med samma kraft som förut. För att gifva ett litet prof på det krängel och bråk hvarmed skolan då hade att kämpa anföra vi, efter de i skolans journal för 1731 och 1732 af d. v. rektor Erik Beckman gjorda anteckningar, följande i största sammandrag:

I sjelfva skolrummet (således då ännu blott ett rum för alla klasserna) voro fönsterkarmarne nästan ruttnade, glasen af ålder och orenlighet helt förderfvade, borden sönderskurna, väggarne af dam och orenlighet helt svarta, och för öfrigt såg allt »rätt förstördt ut». »Hela huset är», tillägger rektor, »både innan och utan rätt eländigt».

År 1732 anhöll rektor genom herr inspectores om nödig reparation så väl å skolrummet, som å våningarna. Undersökning gjordes, och reparation beviljades, men företogs icke förr än på »högvördige herr doktors» ytterligare föreställning. Rektor begärde dock knapt fjerdedelen af hvad som behöfdes. I salen refs gamla spiseln, och ny uppsattes. Kakelugnarne togos ned och sattes åter upp på träfötter. Taket kläddes med väf och målades. Öfverallt hvitlimmades i rummen. Nya och större glas sattes i fönstren. Och, tillägger rektorn, »blef så allt rätt vackert».

Collega supremus, mag. Portuan, fick också reparation på sin vindskammare, men konrektor ville icke hafva repareradt, ty det vore för honom olägligt.

»Här till var allt väl», heter det vidare i rektorns anteckningar, »men härpå kom jag att tämligen förfalla i Byggnings-collegii gunst». Åt Baggensgatan hade skolan en ganska stor gård, men på andra sidan den gatan bodde en handelsman Claesson, hvilken tyckte att skolgossarne voro för nära på näsan på honom och därför sökte att genom ränker afhända skolan denna gård. Detta hade dock icke lyckats så länge biskop Barchius* var Trivialskolans inspektor, men

* Pastor i Storkyrkan 1725—31, sedermera biskop i Vesterås, † 1733.

då d:r Andreas Kalsenius* vardt inspektor, tyckes det hafva gått ledigare för Claesson. Han lyckades öfvertyga myndigheterna, att gården borde vara vändplats på den trånga Baggensgatan och att den der varande brunnen vore oundgänglig för allmänt behof, i synnerhet vid eldsvådor. På politi- och brandkommissionens föreställning, befalde kungl. maj:t, att den gamla gårdsmuren vid Baggensgatan skulle rifvas. Handelsman Claesson skyndade att erbjuda sitt folk såsom biträde till stadens arbetsmanskaf och förde vid rifningen sjelf befälet med, såsom rektor försäkrar, »ett ogement nöje». Bland stadens folk och pådrifvare utdelade han ansenliga drickspengar och till middagen samma dag hade han de fleste medlemmar af byggningskollegium till gäster hos sig. Efter slutadt kalas gick han med stadsarkitekten och mätte ut, huru mycket af gården skulle till gata utläggas, allt till rektorns förskräckliga harm och raseri.

Men rektor Beckman gaf icke saken förlorad. Han anhöll på det bevekligaste hos herrar *inspectores*, att de ville vårda sig om det intrång som skedde skolan och söka hos kungl. maj:t nådig ändring.

Skolan vore nu mera icke stadens, utan kronans egendom, sade rektorn, gifven i vederlag för Gråmunkeklostret, och skolbrunnen kunde icke göra det allmänna någon nytta, ty den egde på vissa tider af året icke vatten ens för husfolket. »Högvördig herr doktor hade betänkande vid att fullfölja saken», men gaf rektorn tillåtelse »att få göra de steg som kunde lända till skolans bästa». Då förfogade sig rektor och konrektor upp till »Kongl. Maj:ts Cancelliet» och anhöllo om hjälp och handräckning. Rektor förklarade sig i underdånig ödmjukhet respektera kungl. maj:ts nådiga vilja, men här vore fråga om skolans privilegier, om en gård och en brunn, som hon ej kunde släppa från sig, och derfor fordrade han »relaxation».

Denna »anbringan» togs strax till protokoll, och underståthållaren A. von Drake, som förde præsidium, försäkrade skolan om all med lag och kungl. förordningar enligt assistance. Klockan 10 förfogade underståthållaren sig upp i Byggningskollegium, från hvilket då strax kom befallning till arbetsfolket vid skolan att tills vidare innehålla med arbetet. Då »förfogade sig högvördige herr doktor mot middagen också sjelf upp i Kongl. Slotts-Cancelliet att tala för skolans bästa». På e. m. kommo underståthållaren, skolinspektorerne, ledamöterne i Byggningskollegium med arkitekten och herr Claesson till samman på skolgården. Kollegium ville då icke

* Efterträdde Barchius på Vesterås' biskopsstol, † 1750.

kännas vid sitt nyligen åt murmästaren lemnade »projekt», utan sade det vara endast förslagsvis. Underståhållaren förklarade, att brunnen ej borde blifva »publik» och att af gården icke skulle tagas mer än 6 alnar till vändplats. Kollegium ville, att man skulle taga 11 alnar. Då trädde herrarne till samman i »rectoris logement», men man kom ej till något slut. »Herr Claesson ville gerna hafva ett ord med i laget», skrifver rektor, »men då han intet hördes och herrar inspectores begynte fråga, om han icke vore then Achab, som friade efter thenne Naboths vingård, absenterade han sig alldeles».

Efter flera sammankomster och öfverläggningar beslöts sedermera, att af gården skulle blott 6 alnar utläggas, brunnen blifva skolans, och inga hyrebodar, såsom ock föreslagits, upprättas utan inspektorernes vilja och vetskap. Men Byggningskollegium och i synnerhet dess præses, Adelcreutz, embets- och byggnadsborgmästare, samt rådman Roland voro missnöjda och sökte ställa till åtskilligt krängel för rektorn.*

Redan 1733 tarfvades åter reparation, enligt hvad man finner af skoljournalen. En kollega klagade då öfver sina »rätt miserabla rum», i hvilka det drog genom brädväggarne. Rektorn anhöll också, att huset, som förut var allenast hvitlimmadt, måtte åt gatan, »för bättre anseendes skull anstrykas med grå färg, men fick ett temmeligen vrångt afslag». Rektorn begärde då att få låta göra det på egen bekostnad, och då resolverades äntligen, att huset åt gården skulle hvitlimmas, men åt gatan strykas med grå färg. Vid samma tillfälle anhöll rektorn om en ny port ut åt Själagårdsgatan, »men härvid var än intet att göra».

För att gifva en föreställning om Stockholms förnämsta lärdoms-skolas yttre utseende för 120 år sedan, så olikt hufvudstadens Norra allmänna läroverks i våra dagar, om kanske också icke så synnerligt afvikande från det Södra läroverkets, meddela vi här en efter en façadritning i stadens Byggnadskontor med benägen tillåtelse afbildad framställning af Trivialskolans hufvudsida åt Skärgårdsgatan 1761 (fig. 141).

Det var året näst före det då erkebiskopen Samuel Troilius klagade hos kungl. maj:t och anhöll, att magistraten måtte åläggas, att »ofördröjligen taga sig an denna saken och likmätigt den skyldighet staden åligger förse skolan med sådant hus och sådana rum som omständigheterna fordra och uti k. maj:ts residensstad allraminst böra saknas och umbäras».**

* Ännu i vår tid finnes vid Baggsgatan den lilla, från skolgården tagna vändplatsen, men brunnen, som slutligen vardt allmän, är nu borta.

** I Riksarkivet.

Boställslägenhet för *alla* lärarne tyckes icke hafva funnits i början af Trivialskolans härbärgerande i gamla Själagården. Derpå finner man bland annat bevis uti en klagoskrift som kollegan Matthias Morin ingaf till kungl. maj:t år 1699* och i hvilken han ödmjukligen anhöll att varda frikallad och förskonad från betalande af hushyra för de orepärerade och lediga stående rum, i hvilka han inflyttat i Trivialskolans hus, men för hvilkas beboende han affodrats hyra af stadens kassör och hotats med utpantning. Morin tillkännagaf, att han för sin fattigdoms skull icke mäktade någonsin betala hyra, utan ansåg sig såsom skollärare kunna få bo fritt i skolhuset.

På denna ansökan finnes en af Karl den tolfte egenhändigt undertecknad påskrift, att konungen ville i näder veta, om magistraten

Fig. 141. Trivialskolans hus 1761. Efter en ritning i Stadens Byggnadskontor.

dervid hade något att påminna. Dertill svarade magistraten i ett på samma ställe ännu tillgängligt, längre anförande som upplyser om åtskilliga skolförhållanden på den tiden och hvaraf man bland annat får veta, att alla »skolbetjenter» då vore fattige och bodde långt bort på malmarne, till och med på Ladugårdslandet, »hvaraf sker att de höst och vår med stort besvär kunna komma att uppvakta sina stunder i skolan». Magistraten fann det vara nyttigt äfven för ungdomen, om »præceptorerne» kunde bo i skolan och alltid vara tillstädes för att hafva tillsyn öfver lärjungarne. På Riddarholmen hade lärarne haft fria husrum i skolan, så ock vid öfriga pædagogier i Stockholm, liksom rektor och konrektor också hade i nu (1699)

* I Riksarkivet.

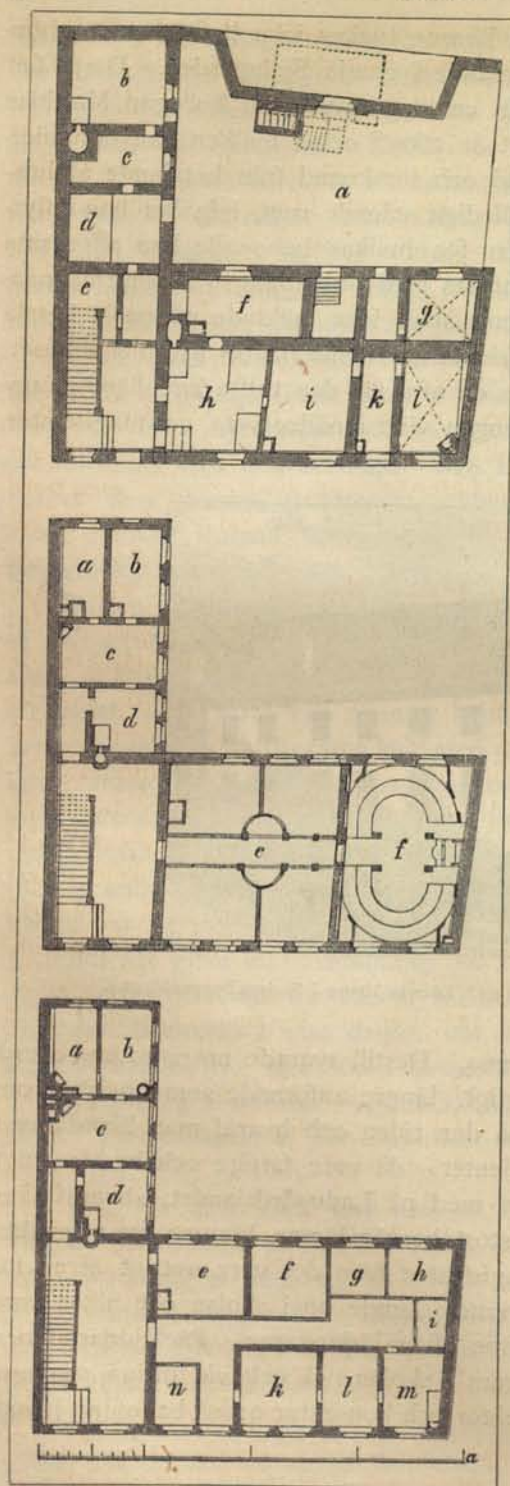

Fig. 142. Plan af Trivialskolans inre 1761.

begagnade hus för Trivialskolans. Då kunde väl också några af »hörerne» (kollegerne) hvilka hafva så träget arbete och ringa underhåll få sina rum, menade magistraten. Morin måste likväl krävas för hyran, när sådan skulle betalas af alla som bebo stadens hus och i den saken hade magistraten icke kunnat göra något på eget bevåg. Dock föreslogs, att hyran måtte denne fattige »lärare» eftergifvas, liksom flere af hans fattige likar.

Huru det förslaget mottogs af kungl. Maj:t hafva vi icke funnit omnämndt i några gamla handlingar; men att ej blott rektor och konrektor, utan äfven tre kolleger hade boställsrum i Trivialskolans åtminstone i senare delen af 1700-talet intygas af en planritning från samma år som den förut anförda façadritningen och hvilken vi funnit äfven i Stadens Byggnadskontor samt erhållit tillstånd att afteckna (fig. 142).

Förklaringen af denna planritning är, uppifrån och nedåt, följande:

Bottenvåningen:

a) gårdsrum; b) bagarstuga; c) första kollegans

vedbod; *d*) rektorns skräprum; *e*) konrektorns vedbod; *f*) tredje kollegans rum; *g*) rektorns vedbodar; *h*) första kollegans kök; *i, k, l*) första kollegans rum.

Våningen en trappa upp:

a, b) rektorns rum; *c*) rektorns sal; *d*) rektorns kök; *e*) stora skolsalen med första, andra, tredje och femte klasserna i samma rum; *f*) fjerde eller rektorsklassen.

Våningen två trappor upp:

a, b, c, d) konrektorns rum; *e*) rektorns bibliotek; *f*) rektorns visthus; *g*) konrektorns skräprum; *h*) rektorns dito; *i, k, l, m*) andra kollegans rum; *n*) konrektorns visthus.

Att andra kollegans rum voro försedda med blyinfattade fönster, grön, tysk kakelugn och endast brädtak angifves, liksom att rektorns och konrektorns lägenheter ståtade med gipstak, men huru första och tredje kollegans rum voro i det afseendet utrustade omtalas icke.

År 1774 besökte öfverståthållaren, frih. Carl Sparre Trivialskolan och fann huset oundgängligt tarfva reparation för minst 80,000 daler kopparmynt. Tjugutre år derefter lofvade öfverståthållaren, frih. Essen fullständig reparation och aflät bref derom till justitieborgmästaren, lagmannen Ulner. Likaledes samma år den då t. f. öfverståthållaren, grefve Samuel af Ugglas. År 1798 flyttade lärarne eller de presmän som mot en obetydlig hyra i förlitande på sin starka helsa vågat bebo de först nämdes rum». År 1800 gillade kungl. maj:t ritning och förslag till reparation, och öfverståthållarembetet befalde vederbörande att skyndsamt företaga byggnaden, hvarpå kanslersgillet 1803 »insinuerade hos kungl. maj:t, anhållande om nådig befallning till magistraten, att skolan måtte repareras». Och 1806 var dock *ingenting* ännu för det ändamålet gjordt*. Då skref rektor J. C. Höijer i sin »ödmjukaste promemoria om Storskolhuset» att dettas »så väl yttre som inre rysliga utseende är väl ett ovedersägligt bevis derpå, att på femtio års tid ingen reparation åtminstone som förtjenar namn deraf blifvit skolan bestådd».

Redan 1766 uppstod frågan, att magistraten skulle återlösa Lilla Myntet (på hvars tomt en del af cellfängelset nu står) och dit förlägga Trivialskolan (nu äfven kallad Katedralskolan), och i stadens Byggnadskontor finnas planer och förslag för en sådan anordning, men frågan förföll, utan att något likväl gjordes åt det gamla skolhuset. Lärarne begärde slutligen (1809) ersättning af Handelskollegium, som hade vården om huset sig anförtrodd, för att de i elfva år nödgats hyra rum på andra

* *Handlingar rörande Scholaverken i allmänhet och Cathedral-Scholan i synnerhet.* Handskrift i Norra allmänna läroverkets arkiv.

ställen, och skriftväxling försiggick i längre tid mellan åtskilliga myndigheter, till dess fordringarne slutligen nedprutades betydligt, och rektor fick ett vederlag af 33 rdr 16 sk. banko för hvarje år han icke kunnat bo i skolan, konrektor af samma orsak 25 rdr, de tre kollegerna samt apologisten hvardera 10 rdr banko.

Detta var redan ett stycke in i vårt århundrade. Då huset vid Skärgårdsgatan slutligen var aldeles omöjligt både såsom bostads- och skollägenhet, flyttades, 1814, Trivialskolan till Riddarholmen, dock icke i den gamla lägenheten som skolan lemnade 1666, utan i det hus som fordom länge kallats Knut Kurchs hus. Att det utgjort del af de gamla klosterhusen tyckes vara tämligen säkert, och Elers i sitt »Stockholm» säger om samma hus:

En del af klostret på Gråmunkeholmen, som första köpebrevet innehåller, sålde magistraten i Stockholm till fältmarskalken herr Johan Banérs arfvingar den 20 Aug. 1642 för 3,000 sp. rdr.

Huset bytte många gånger om egare, till dess det af kammarherren G. Wachschrager, 1758, såldes till Riddarholmsförsamlingen för 150,000 dal. k.mt. Redan året förut hade kungl. maj:t bifallit, att församlingens gamla kyrkoherdehus* vid Munkbron skulle få säljas och ett annat, rymligare inköpas. Detta gamla kyrkoherdehus hade ungefär hundra år förut (1663) skänkts till församlingen af riksmarsken och general-fältherren Lars Kaggs enka Agneta Ribbing. Vi erinra derom med anledning af den minnessten som ännu står i nedre förstugan till det i fråga varande huset på Riddarholmen och som så många släkten af gymnasister stannat och betraktat — eller gått tanklöst förbi.

Denna minnessten är icke, såsom vi hört många förmoda, inflyttad från Riddarholmskyrkogården, utan var förut inmurad i väggen öfver porten till gamla presthuset vid Munkbron, men följde med pastorsbostället till Riddarholmen. År 1793 låg han, enligt hvad Elers uppgifver, sönderslagen i det nya presthusets portgång. När han restes på sin närvarande plats kunna vi icke uppgifva. Med skolfrågan har denna sten visserligen ingenting att göra, men emedan han finnes i ett hus som i 66 år användes till Stockholms förnämsta undervisningsverk, så anse vi oss icke böra glömma honom.

Inskriften** är följande, men första ordet (*Dei*) har, liksom det hvarmed andra raden skulle börja (*Nomini*), försvunnit då stenen skadades:

* Kyrkoherdarne vid Riddarholmsförsamlingen hade i äldre tider icke särskildt boställe, utan bodde i något af de forna klosterhusen.

** Angifves äfven af Rüdling, liksom i C. F. Rothliebs »Beskrifning öfver Kongl. Riddarholmskyrkan», men af ingendera fullt noggrant.

... OBT. MAX.
 ... I ET GLORIAE SACR.

S. R. M. Regnorumque Sueciæ Senatoris
 Marschi et Generalis Campiductoris
 Præsidis Collegii Militaris, Judicis
 Provincialis Ostrogothiæ
 Generosissimi Illustrissimique Domini

LAURENTII KAGGE

Comitis de Sölvizborg Lib. Bar. de Tockmaierfi,
 Domini de Fiellskefte, Kaggeholm,
 Nætersberg & Siöstorp &c.

EX PERVETVSTA

Et sanguini antiquorum in Suecia Regum
 Innexa Nobilitate

SVPERSTES CONJUX

Illustrissima Generosissimaque Domina

AGNETA RIBBING

Comes de Sölvizborg &c &c in Illustrissimi
 Mariti Suique et Suorum Memoriam

ECCLESIAE

In Regia Suecorum Metropoli

RIDDARHOLMIANA

Hanc heroa domum fundumque Virago dicavit,
 Egerat ad coelos unde maritus iter.

(J)ussit esse tui memorabilis insula templi
 Cui Sveca nobilitas nomen equestre dedit,
 Ne tibi qui præbet coelestia pabula pastor,
 Illius æternæ spem refovetque domus
 Amplius incertis habitaret sedibus hospes
 Hæcce larem certum sed data tecta darent

Ann. M. DC. LX. III.

(För den högste gudens namns och äras skull har kungl. maj:ts och Svea rikets råd, riksmarsken och generalfältherren, presidenten i kungl. krigskollegium, lagmannen i Östergötland, den högvälborne och vidtberömda herr *Lars Kaggés*, grefve till Sölvizborg, friherre till Tockmaierf, herre till Fiellskefte, Nætersberg och Sjötorp, o. s. v., efterlevande maka, den högvälborna och vidtberömda fru *Agneta Ribbing*, grefvinna till Sölvizborg o. s. v. på grund af forntida uti Sveriges urgamla konungaätt medfödt adeligt sinne, till minne af sin man, sig sjelf och de sina, skänkt till Riddarholmskyrkan i Sveriges kungelige hufvudstad detta hus och denna grund, hvarifrån hennes make gått till himlen. Den högsinta frun vill, att det skall tillhöra dig, du holme med det minnesvärda templet, som Sveriges adel gifvit riddarnes namn, på det att den herde som dig bjuder himmelsk föda och upplifvar hoppet om det eviga hemmet ej längre må gästa växlande bostäder, utan i detta skänkta hus ega en varaktig boning. År 1663.)*

Från 1758 till 1807 bodde Riddarholmsförsamlingens kyrkoherdar i detta hus. Sist nämnda år upphörde Riddarholmen att vara egen församling; och då öfverlemnades huset till bostad åt finska församlingens kyrkoherde, hvilken innehade det till 1814, då Trivialskolan, som då också kallades Storskolan och Katedralskolan, tog det i besittning. Det var denna skolas sista härbärge.

Efter denna korta öfversigt af Trivialskolans yttre historia, vända vi oss åter till sjelfva undervisningen, sådan denna från medlet af sextonhundratalet öfvades under inflytande af 1649 års skollag.

Om pilten förut icke erhållit någon handledning i skolkunskapen, sattes han i *Alphabetica* (första klassen), der han undervisades i kannedom af bokstäfverna, i att läsa svensk och latinsk stil, i väl-skrifning (*scite et eleganter pingere et connectere*), i att skriva och känna siffrorna och der han fick lära sig utantill Luthers lilla katekes och en hel mängd bibelspråk samt genomgå helgdagarnes evangelier. Dess utom började han redan i den klassen att läsa Ciceros epistlar och måste hvarje dag lära sig utantill några latinska ord.

Från första klassen uppflyttades lärjungen i *Donatistica* (andra klassen), der han lärde latinsk grammatik samt fortsatte med Cicero, katekesen och helgdags-evangelierna, hvarjemte han skulle muntligen öfversätta från svenska till latin.

I *Syntactica* (tredje klassen) fortsattes med Ciceros bref, lästes en bok af Livius, de lättare af Virgili Ekloger och Bucolica, hela latinska grammatikan med prosodien, skrefs och talades latin** och öfvades grekisk innanläsning i Pauli bref till Titus. Dess utom lästes augsburgiska bekännelsen på latin och »Synopsis locorum theologicorum».

* Inskriften är författad af professor Martinus Bruennerus.

** Den som talade svenska straffades efter 1649 års lag, lika väl som förut efter 1571 års, men straffet hade kanske något mildrats och bestod vanligen deri, att den felande skulle sitta på skampallen eller åsnebänken eller ock bära bilden af en åsna.

I *Rhetorica* eller *Logica* (rektorsklassen) lästes återstoden af Ciceros bref samt hans tal för Archia och M. Marcellus, vidare Cornelius Nepos, första och andra boken af Livius samt på grekiska, Pauli bref till Titus och till Epheserne, helgdags-evangelierna och Aesopi fabler; dess utom Rudimenta logices, Elementa rhetorices samt återstoden af Synopsis. Latinskrifning och latinska talöfningar idkades flitigt i hela Trivialskolan, och sången var likaledes ett af de förnämsta läroämnena.

Om historia och geografi nämnes ännu ingenting. Icke ens i den s. k. *Classis peculiaris scribarum*, sedan kallad »apologistklass», skolans realafdelning, finner man någon undervisning i nyss nämnda läroämnen. Der lärde man sig endast skrifva och räkna.

Ännu 1731, således efter att 1724 års skollag påbjudit läsning af historia och geografi, klagade rektor Beckman i skoljournalen, att »in geographicis» var intet att göra af brist på kartor. Han lyckades likväl vinna herrar »inspectores scholæ» så att han kunde af skolmedlen anskaffa nödiga landkartor och började därför höstterminen nyss sagda år med undervisning i geografisens första grunder. Äfven matematik tyckes länge hafva varit bannlyst från undervisningen.

Bland läroböckerna intog den redan nämde *Donatus* förnämsta platsen, och af de många, under århundradena tillkomna nya upplagorna tyckas de som här mest begagnats hafva varit *Donatus de novo revisus & summa cura castigatus &c.* Upsala 1550 samt i synnerhet *Donatus seu Grammaticæ Latinæ Rudimenta pro Juventute Scholastica in inclyto Sueciæ Regno conscripta.* Stockholm 1628.* »Donaten» undanträngdes i Trivialskolan på 1670-talet af Arvidi Tideri grammatika, äfven kallad *Donatus*, hvars första upplaga trycktes i Upsala redan 1626. I sin ordning måste Tiderus, sextio år efter sitt införande i stockholmskolan, gifva vika för en nyare, nämligen Christophori Cellarii latinska grammatika, på svenska öfversatt och tryckt i Stockholm 1722. Den åttonde upplagan gafs ut i Vesterås 1801**. Men sedan lärjungarne i Stockholms Trivialskola i några led efter hvar andra plågats med Cellarii regler, sattes i deras händer Johan Strelings*** »*Grammatica Latina*, På ett lätt

* Den äldsta som finnes i kungl. biblioteket är tryckt i Upsala 1644, på latin och svenska. Innantill på permen har någon skrifvit:

Donatum discas, si pure scribere gestis.

Hoc puer observet, si linguæ commoda noscis.

** *L. Hammar-sköld*: Förteckning på de i Sverige, från äldre till närvarande tider utkomne Schole- och Undervisningsböcker. •Sthlm 1817.

*** Rektor i Vexjö, med professors titel. † 1773.

och tydligt sätt, både för Begynnare och them som mognare äro i thet Latinska språket». Första upplagan kom ut 1765, och det tyckes icke hafva dröjt länge förr än den infördes i Stockholms Trivialskola. Från och med sjetten upplagan (Vexiö 1796) förbättrades denna grammatika af den bekante Håkan Sjögren, och deretter fortfor hon att allmänt användas vid undervisningen i latinet ända till 1845, då G. R. Rabe gaf ut sin grammatika.

Näst »Donaten» var sannolikt den ordförteckning, ur hvilken gossarne skulle lära sig latinska glosor, den mest använda läroboken i Trivialskolan. En sådan *Variarum rerum vocabula cum Sueca interpretatione* (motsvarande nutidens »parlörer»), tryckt i Stockholm 1538 samt ett litet, ofullständigt exemplar från 1579 och ett fullständigt, tryckt i Rostock 1607, finnas i kungl. biblioteket.

Mycket begagnade läroböcker under lång tid voro Matthiæ Hafenreferi *Synopsis locorum theologicorum*, (Strengnäs 1650 och femte upplagan 1714); Gerardi Joannis Vosii *Rhetorices contractæ* (Strengnäs 1645) och *Elementa rhetorica* (Strengnäs 1674; elfte upplagan Vesterås 1770) samt J. Plennings *Rudimenta Logicæ* (Vesterås 1776).

Hafenreferis lärobok i teologien fick till efterträdare Sam. Joh. Alnanders *Sammandrag af christna salighetsläran* (Sthlm 1771), som åter i sin ordning aflöstes af Anders Bruhns *Compendium Theologiæ dogmaticæ* (1827) hvilket lästes på Stockholms gymnasium ännu i början af 1840-talet och hvaruti då ännu examinerades på latin. Dess efterträdare vardt A. E. Norbecks *Lärobok i Theologien*.

Vosii Rhetorik och Plennings Logik lästes långt efter det Stockholms Trivialskola gått till sina fäder, och Plenning fick till efterträdare F. G. Afzelii *Lärobok i logiken*.

Bland grekiska läroböcker i Trivialskolan må först nämnas J. G. Gezelii* *Grammatica græca* (Dorpt 1647), af hvilken ännu 1813 utkom en, i Vesterås tryckt, upplaga, den sextonde i ordningen. Gezelius aflöstes af Christ. Dahls** *Grammatica græca* (Upsala 1809).

Ville lärjungarne eller åtminstone lärarne läsa något annat än läroböcker, så fans ett litet bibliotek i Trivialskolan. På förteckningen deröfver, upprättad 1630, finner man bland andra *Prima pars summæ fratris Anthonini de Florentia* (1478) samt tre andra delar af samma bok; en upplaga af *Livius* af 1534; en *Lucanus*, 1578; en *Eusebius*, 1539; en *Homerus*, 1567 och en *Plutarchus*, 1574, m. fl. hvilka alla folianter ännu förvaras i Norra Latinläroverkets bibliotek.

* Professor i Dorpt, sedermera biskop i Åbo. † 1690.

** Professor i Upsala, kyrkoherde i Näs. † 1809.

Ett musikbibliotek fans också i äldre tider, åstadkommet, såsom det tyckes, i synnerhet under Leufstadii, Livonii och Stiernmans (1676) rektorater samt under kantor Nicolai Hillers tid, och köpt för en del af de pengar som inflöto för sången. Der kunde man få göra bekantskap med Samuel Scheidts *Cantiones sacræ* in 4:o *cum Basso generali* in folio, liksom med Daniel Frederici *Deliciæ juveniles*, Petri Lappii Itali *Psalmi concertati*, Aegidii Henrici *Motetti sacri*, Henrici Sagittarii *Symphoniæ sacræ*, Andreæ Hammarschmidts *Kirchen- und Taffelmusik*. Der funnos för öfrigt flera *Libri missarum* af olika tonsättare, och der hade funnits Leonardi Pamingarii Motetter, men det verket hade kantor Ericus tappat, då han en natt flydde för soldater.

Trivialskolan ansåg sig fortfarande hafva rätt att vara ensam om den klassiska bildningens utlärande och såg därför med ovänliga blickar på den som ville arbeta för samma mål. Hon ville icke fördraga de *Barnskolor* som upprättades på malmarne och i synnerhet icke Clara skola, öfver hvilken klagades mycket från Trivialskolan, hvilken hade haft så god sockengång och äfven kunnat få obehindradt gå »ostiatim» på hela Norrmalm och nu måste maka åt sig för den nya skolan, till och med vid likgången, hvilket var det värsta af allt. Saken utgjorde föremål för öfverläggning i konsistorium, och man finner, att det var äfven den nya skolan som stundom var klagande. Bägge skolorna täflade om liken på Norrmalm, och slutligen kom äfven den nyupprättade Jakobs skola och ville hafva sin andel. År 1655 förklarade konsistorium,* att den som ville vara »content med barnskolan», stode det honom fritt, men ville någon vid begrafningar hafva bägge skolorna, förvägrades det icke. Alla »herrelik» brukade dock använda Trivialskolan.

Äfven i afseende på sjelfva undervisningen klagades öfver den skada som Trivialskolan led af de nya »barnskolorna». År 1674 finnes i *Annales Scholæ* antecknad, att sju lärjungar det året afgått till Upsala universitet, men att de nya i förstäderna upprättade »collegia» uppblomstrat icke utan skada för Trivialskolan (*non sine Scholæ Trivialis detrimento florueret*).

Andra, ännu slemmare »bönhasar» i undervisningsväsendet voro de *raballer* (skrifves äfven *rabeller*, *riballer* o. s. v.) som enskildt fuska-de i yrket. I ett memorial om skolstaten, icke dagtecknad, men tydligen från 1600-talet**, hvaruti uppställas de »*Morbi* eller orsaker hvarför studie icke kunna härtil hafva lyckeligt lopp och tilbörli-g frucht af sigh haft», talas om de *rabeller* som uppfylla staden, hindra

* *Stockholms stads konsistorii protokoll 1655.*

** I Riksarkivet.

studierna och äro androm till besvär. Memorialet medgifver dock, att detta förhållande vore en naturlig följd af Trivialskolans dåliga tillstånd. Bland annat erinras, att »uti skolan nu är sådan orenlighet uti lukt, kläder och seder, att den gud hafver satt i något värde och gifvit medel drager i betänkande, ja, ingalunda vill sätta sina barn i den skolan», utan hellre antager oduglige, enskilde lärare.

I samma skrift klagas också öfver »barnskolorna» som mot skolordningarnes lydelse hade hvad sjelfsvåld de ville med lexor och annat. Hvar och en skola ville vara så god som den andra, hvarigenom uppstodo »olidlig kamp och ambition». Hvad som också ansågs mycket skadligt var, att lärare förordnades från Upsala, »utan stockholmensiums vittenskap och gillande».

Bland *remedia eller boot* för olägenheterna och hvilka mest tyckas röra d. v. gymnasium i Stockholm, såsom inskränkt antal lärare, men med större inkomster för hvar och en af dem, förbud mot likgång o. s. v., föreslogs också, att hvar och en skulle strängt tillhållas att icke till sina barns informator antaga någon som ej undergått förhör inför konsistorium.*

Ofta stodo sådana *raballer* anklagade för konsistorium, och många af dem anförde till ursäkt, att de icke kunde föda sig och familj med något annat yrke än barnundervisning. De släptes vanligtvis, men förständigades att icke ånyo göra sig saker till slika förbrytelser. Stundom tyckes man hafva hetsat värfvare på dem och presat dem till krigstjenst för att de icke vidare skulle göra skada åt skolan.

På detta sätt slog Trivialskolan sig fram under sexton- och en god del af sjuttonhundraåret. Under några tider höllos kvartalsexamina, under andra blott års- eller halfårsexamina. Examinatorer voro alltid pastor primarius och en eller flera af hufvudstadens öfriga kyrkoherdar samt en af borgmästarne och ett par *consultissimi senatores civitatis*, det vill på enkel svenska säga stadens rådmän. Vid examen höll en eller ett par af rektorsklassens lärjungar tal på latin, och ämnena voro ganska omvexlande. Så talade vid en examen 1683 en lärjunge om literatur och skolor, en annan om de kristnas högst gräslige fiende turken (*de immanissimo Christianorum hoste Turca*), den tredje om lärjungars fyra hufvuddygder.

* I afseende på utländska, i synnerhet tyska, lärare som inkommo i riket och af hvilka ett ganska stort antal tyckes hafva slagit sig ned i Stockholm, utgaf magistraten 1682 en »Åtvarning och förmaning till alla stadsens inbyggare, publicerad på alla predikstolar i Stockholm den 16 Juli, att ingen af främmande nation må antagas till deras barns information, med mindre han först af Ven. Consistorio är examinerad.» Denna varning tyckes dock hafva gällt mest farhågan för spridande af villomeningar i religion.

Skolorningen af 1693 tyckes icke hafva gjort stora ändringar i Trivialskolans inre, lika litet som i lärarnes fattigdom. Med 1724 års skollag ökades läroämnenas antal, och hela undervisningen fick en något annorlunda karakter, utan att de klassiska språken därför förlorade sitt herravälde.

Den gosse som intogs i skolan skulle, före 1724 års lag, erlägga en afgift, hvars storlek ej var bestämd. »Hvar gifve efter råd och ämne», hette det. Men efter 1724 skulle för inskrifning i Trivialskolan till rektor betalas en daler silfvermynt och till kollegan i den klass, der skolpilten sattes, två mark silfvermynt. Dock skulle de veterligen utfattige förskonas från denna afgift.

I särskildt kapitel uttalades den åsigten, att en lärare borde efter 7 eller 8 års arbete i skolan blifva »utur oket släpt» och få ett godt pastorat.

Trivialskolan var fortfarande delad i fyra klasser och en apologistklass, men dagsarbetet började först kl. 6 f. m. och räckte till kl. 10, fastän liksom förut med frukostlof mellan kl. 8 och 9. Sedan lästes mellan kl. 12 och 2 samt mellan kl. 3 och 5 e. m.

Bönen förrättades nu på svenska. Först sjöngs en psalm, sedan lästes en af Davids botpsalmer, med hvilken fortsattes i tre eller fyra veckor, på det gossarne måtte få tid att lära sig honom utan till. Derpå följde några gudeliga böner och afsjungandet af en vers, hvarest det hela afslöts med ett kapitel ur bibeln, hvilket måste läsas från begynnelsen till ändan.

Lärarne voro skiftesvis tillstädes vid de allmänna gudstjensterne och släpte icke ungdomen ur sigte. Söndagen var ingalunda någon fridag. Lärjungarne måste infinna sig både i kyrkan och skolan. De kunde visserligen få ledigt en timme eller två efter måltiden »för att leka eller eljes hafva för händer *pro recreatione* hvad de vilja;» men efter aftonsången skulle de åter infinna sig i skolan för att förhöras öfver dagens predikningar, och de mindre gossarne skulle examineras i katekesen; dock kunde de allra minsta uteblifva från kyrkan under sträng köld och oväder.

Om någon af skolgossarne bullrade under läsningen eller i kyrkan eller försummade skolan och gudstjensten, straffades han med vanlig skolaga, d. v. s. stryk. Om en skolgosse spelade kort, förtärde starka drycker, med fula ord öfverföll sina medlärjungar, gjorde oljud på gator och gränder med »skrikande, fönsters sönderslående och ärlige mäns oroande eller oqvädinsords utdelande», så sattes han i stocken eller fick ris på bara kroppen. Hjelpste ej detta, drefs han ur skolan. Lag samma gælde för otillbörligt uppförande mot lärarne.

Vid påsk och pingst gafs lof tre dagar före helgen till måndagen efter högtiden, således half annan vecka, men ett kungligt bref af 1773 inskränkte ledigheten till onsdagen efter helgen. *Vacationes sollemnæ*, de långa lofven, voro då, som nu, två om året, nämligen jullofvet från Luciadagen till Kyndelsmessan, således sju veckor, och sommarlofvet från Midsommar till Bartholomæus, två månader.

Skolfesterna voro icke många under sjuttonhundratalet, och det tycktes slutligen hafva varit endast Luciafesten som firades i Trivialskolan. Det *epulum scholæ*, som omtalas på sextonhundratalet, nämnes icke i det derpå följande århundradet och var väl heller aldrig till förmån för gossarne, utan endast det gästbud som rektor stälde till vid den årliga inventeringen af skolans tillhörigheter, då han inbjöd de tio eller tolf personer som dervid varit närvarande och undfågnade dem på bekostnad af skolkassan — i fall någon sådan fans, såsom det i *Annales Scholæ* försigtigt tillägges.

Huru vida några skådespel uppförts i Trivialskolan efter sextonhundratalets slut upplyser icke det gamla skolarivet. Man märker icke något motsvarande till det tillfälle då Terentii komedi »*Adelphæ*», 1635, gafs i skolan, dervid äfven lärarne deltog i utförandet. I annalerna upplyses nämligen, att rektorn (sjelfve Jacobus Bose Rudbeckius) utförde Demea's roll, och Christiernus Alsinius (sedermera rektor) spelade Micio, de två främsta personerna i denna komedi. Samma år gäfvo skolgossarne på svenska språket komedien »*Rebeccha*»* inför drottningarna och pfalzgreffen på Stockholms slott, och sedermera i skolan. Pfalzgreffen skänkte skådespelarne 30 daler, men af drottningarna och borgarne fingo de intet, ehuru de gjort sig mycken kostnad för detta spektakel. Året derpå uppfördes i Trivialskolan »inför biskoparne och andra församlade» en af Christiernus Alsinius författad komedi »*Hildegardis*», om hvilken vi icke funnit några närmare upplysningar. I skolans inventarium står antecknadt, att vid det tillfället skadades några karmstolar, af hvilka skolan egde åtta.

Man finner således af *Trivialskolans* egna häfder att skådespel äfven der uppförts, ehuru bland dem som forskat öfver detta ämne antagits, att det i Stockholm skulle hafva varit endast *Tyska* skolans lärjungar som sysselsatt sig med dramatiska öfningar.

Bland skolfesterna återstod slutligen endast Luciadagens firande, så vida man icke till sådana fester får räkna de högtidliga »intro-

* Kanske en äldre svensk öfversättning af den »*Rebecca*» som är upptagen i G. E. Klemmings *Sveriges dramatiska litteratur* och som var först skriven på latin af N. Frischlin och sedan på svenska rim af J. Beronius samt spelades i Söderköping 1674.

duktionerna», då lärare invigdes i sina embeten och som försiggingo med åtskillig ståt, mycket latin och psalmsång. *Luciafesten* tyckes hafva firats sedan skolans äldre tider, men dock icke alltid hafva varit tåld af myndigheterna. År 1655 förklarade visserligen konsistorium,* att af Trivialskolan och Gymnasium skulle »formeras ett corpus musicum, som skulle hafva *Luciesången* öfver hela staden,» men samma år stodo inför samma konsistorium åtskilliga ynglingar anklagade för att hafva »i förleden julhelg lupit kring om staden med en stjerna och apats med Kristi födelse och andra heliga verk, som pläga i guds församling predikas öfver». Då och då visade sig äfven rektorerna obenägna att låta gossarne fira Lucia inom skolan.

År 1734 står antecknadt: Rektor tillstodde den i skolan förr brukliga illuminationen på Luciae dag, dock så, att inga ljus fingo sättas i fönstren och på planken, och allt måste gå tyst och ärbart till.

År 1736 inföll Luciadagen på måndagen efter jullofvets början. Då skedde intet »ljusbrännande» i Trivialskolan, men »i Tyska skolan var stor illumination med många tyska inventioner och fåfångligheter». Året derpå tilläts, på trägen anhållan, ljusbrännande på denne dag, »vid hvilket allt nu gick vackert och skickeligen till».

År 1743 började ljusbrännandet på Luciadagen kl. half sju f. m. med några hundra ljus och lampor. Rektorsklassen var öfver allt inuti klädd med granris och sirad med »glaslampor». Katedern i denna klass, »stor-quarta», var klädd med granris och illuminerad »i fronten» med den nye inspektorns, d:r Bergii namn, som var inbundet och hade öfver sig en krona, och på sidan palm- och lagerqvistar. Oration hölls på *svensk* vers den gången, af en skolgosse i öfversta klassen, om dagens högtidlighet. Derefter sjöngs fyrstämigt en psalm, understödd af basuner, hvarpå följde »serenad med röster och instrumenter», och »doktorn behagade vara sjelf tillstädes», jämte mycket folk af alla stånd.

Tre år derefter tillspordes ungdomen, om den äfven det året ville fira Lucia, och derpå svarades enhälligt ja. Rektor erinrade då, att det vore »direkt stridande mot konungens förordningar», men det hjälpte icke. Gossarne *måste* hafva sin Luciafest. Kl. sju f. m. tändes ljusen. Mycket förnämt folk hade infunnit sig, såsom inspektor, pastor primarius d:r Andreas Bergius, justitie borgmästaren Aulevill, presterskapet och ståndspersoner samt många förnäma fruntimmer. Kl. half åtta uppstämde en »serenad» af några och tjugu röster, ledsagade af basuner, och efter afsjungandet af psalmen »Ljus af ljus, o morgonstjerna», understödd af basuner och allehanda in-

* Stockholms stads konsistorii protokoll.

strument sjöngs ett andante ur intendenten och kapellmästaren Romans* *Fubilate*. »med allehanda instrumenters omväxling, och det med sådan accuratess och smak, att en kännare måste förundra sig öfver ungdomens färdighet i denna konsten». Efter ett latinskt tal af Carolus Fornander, »en välartad och skickelig yngling af superioribus uti classe suprema», utfördes »med bara instrument ett *pastorale* gjordt öfver vår frälsares födelse af den namnkunnige italienske mästaren *Schiassi*». Derpå uppfördes »sängevis» ett allegro af Roman, och till slut sjöngs psalmen »Nu tackar gud allt folk».

Denna Luciafest bevestigades, tillägger anteckningen, af otroligt mycket folk, och der uppstod så stark trängsel, att många måste åter gå sin väg. Justitieborgmästaren lofvade att skaffa vakt till nästa gång.

Den journal som fördes af rektor i Trivialskolan på 1700-talet har bland annat antecknat åtskilliga tilldragelser som kunna vara af intresse för forskaren i Stockholms häfder, men egentligen icke hafva någon gemenskap med skolans historia, såsom när riksdagarna börjades och avslötos, när grunden lades till den ena slottsflygeln vid Lilla borggården, att en trumslagare vid gardet mördade sin hustru, att en judinna döptes i Storkyrkan, att eldsvåda härjade på Södermalm och prestmöte hölls i Upsala, att kanonsalut gafs på nyårmorgonen, att tjuften Göthe hängdes (1737) i galgen utanför Skanstull, o. s. v. Mord och skamliga brott äro i allmänhet noga antecknade under några år, och dessa anteckningar äro ett ytterligare bidrag till upplysningen derom, att sedligheten i Stockholm visst icke stod på högre ståndpunkt under föregående århundraden än i vår tid. Konsistorii protokoll hafva för öfrigt i den saken mycket att intyga.

Journalen upplyser också, att skolungdomen användes för att sjunga vid alla offentliga fester, såsom kungliga och furstliga intåg, bröllop, m. m., då Trivialskolans lärjungar höllo sig vanligtvis i Storkyrkans torn, der de utförde »allehanda härliga lofsånger, understödda af basuner, hvilka likaledes af dem trackterades». Alltid betygade de kungliga deröfver »ett besynnerligt nöje och behagade det med nådigt välbehag afhöra».

Men hvarifrån kom all denna ungdom som år efter år intogs i Trivialskolan och af hvilka åtskilliga, kanske dock det minsta antalet, sedan afsändes till Upsala att idka studier? Var det barn af föräldrar inom de s. k. »bättre» klasserna? I de flesta fall icke. Anteckningarna från 1700-talet upplysa ofta om fädernes yrken. Man

* *Johan Helmik Roman*, kallad »den svenske musikens fader», född i Stockholm 1694, studerade i England under Hændels ledning, vardt svensk hofkapellmästare 1727, † 1758.

finner ett förvånande stort antal krigsmän, ty allt som oftast stöter man på en skolgosse, hvars fader är *miles gregarius*, simpel soldat, eller *legatus pedestris* eller *miles in satellitio regio pedestri* (gardeskarl) eller *equus in legione primaria equestri* (hästgardist). Sällsyntare är att finna en underofficer, t. ex. en fältväbel, men denne får då också följande ståtliga latinska benämning: *Ductor manipuli primariæ legionis levis armaturæ*, d. v. s. vid lätta dragonerne.

För öfrigt var fadern murare, jernbärare, kock, skeppare, matros, mjölnare, palmmätare-ålderman (*inspector illorum qui palmos erigunt, in quibus ligna venduntur ut et foenum*). Man finner endast en och annan handtverksmästare, såsom skräddare, skomakare o. s. v., men väl en fiskare (*piscator apud comitissam Piper*).

Några få gossar voro från landet, men det märkliga är att de flesta, åtminstone på 1720 talet, icke bodde i den inre staden, utan på malmarne, och detta fastän »Malmskolorna» då länge funnits. Så bor en mjölnarson i qvarnen vid Kungsbacken, andra gossar vid Hötorget (*Forum foenarium*), Luntmakargatan, Seved Båts gata, Styrängsgatan och andra gator på Ladugårdslandet, Stora Badstugatan, Hornsgatan och gator ännu längre bort på Södermalm, t. ex. Bondegatan (*Platea rusticorum*). Stundom har gatornas latiniserande icke kunnat ske utan mycket bråkiga omskrifningar, såsom då Luntmakargatan kallas *Platea qui habet nomen ab iis qui conficiunt funiculos igniarios*. Deremot äro *Platea Baggiana*, *Kindstadiana*, *Cornea*, och äfven *Collis molestiarum* (Besvärbacken) icke så tillkrånglade. Kåkrinken fick det vackra namnet *Collis cippi infamis prope forum magnum*.

Men antingen lärjungen bodde vid *Forum coactorum* (Packartorget) eller *Platea Sacerdotum* (Prestgatan), så hände det, att vid hans namn antecknades, att han ingenting kunde — *puer nihil tenet* — möjligtvis med ett tillägg: »utom katekesen», eller till och med mindre än ingenting — *puer tenet quasi nihil, immo minus nihilo*.

Under hela 1700-talet tyckas omkring femtio lärjungar hafva inskrifvits hvarje år, och hela antalet af dem som bevistade skolan utgjorde omkring ett hundra femtio årligen, således mindre än på 1600-talet. Gossarnes ålder växlar mellan sju och sjutton år.

Att skolrummet i de äldsta tider varit oeldadt, tyckes, såsom vi redan omnämt, vara tämligen visst, och ehuru sedermera, i 1649 års skollag, säges, att skolan icke finge sakna spisel, ser det dock ut, som skulle det påbudet ej alltid hafva skyddat mot kölden. När ved icke bestods af allmänna medel, skulle lärjungarne skaffa bränsle, men ännu 1731 klagades, att hvarken lärare eller lärjungar kunde göra något för köld i skolan. Det var den nitiske rektor Beckman

som äfven i det fallet stod på skolans bästa och utverkade tillåtelse af inspektör att få köpa *två famnar* finnved. Dessa två famnar skulle räcka hela den vintern, och finge man något öfver, borde det gömmas till den följande.

I början af vårt århundrade fans ved, men gossarne måste sjelfve hvarje vintermorgon bära upp förrådet för dagen och elda i kakelugnarne innan kl. sju på morgonen, då läsningen tog sin början. En ännu lefvande stockholmare, hvilken 1811 intogs i Trivial- eller, såsom hon då allmänt kallades, Storskolan, har för oss förtäljt åtskilliga minnen från dessa skoleldningar. Han har också omtalat, att ingången till skolan då var från Baggensgatan. Sannolikt var den egentliga ingången, från Skärgårdsgatan, så förfallen, att han icke mera kunde begagnas.

Efter flyttningen till Riddarholmen upphäfdes snart Trivial- eller Storskolan och fick till efterträdare Stockholms Gymnasium, hvilket öppnades den 4 Okt. 1821. En inbjudningsskrift var utfärdad af erkebiskop Carl von Rosenstein. Direktionen öfver Stockholms elementarläroverk och de redan tillsatte lärarne samlades kl. half elfva f. m. i stadskonsistoriet, hvarifrån de, följde af skolungdomen och under högtidlig ringning, begåfvo sig in i Storkyrkan, der mycket folk infunnit sig och der pastor primarius J. O. Wallin predikade med ingångsspråket: »Silfver och guld hafver icke jag; men det jag hafver, det gifver jag dig: i Jesu Kristi Nazareni namn, statt upp!» Efter gudstjenstens slut skedde invigningen på Gymnasium, der erkebiskopen höll tal på latin, lektorerna aflade embetseden, och rektor för läsåret utnämndes af erkebiskopen.

Dermed var visserligen icke början till den nyare tidens undervisningsskick i Stockholm så helt och hållet invigd, men medeltidsskolan var dock för alltid jordad.

De förste lektorerna voro Petrus Alm, förut rektor i Storskolan, i teologi och grekiska; Lars Magnus Enberg, i filosofi och hebreiska; Josef Wallin, i latin; Jonas Lundstedt, i matematik. Den förste gymnasii-adjunkten var Sven Lundblad, och kantor Anders Rothman, kantor i Storkyrkan. Såsom särskild tillförordnad lärare i naturalhistorien, ett då ännu föga aktadt ämne, började professor Johan Emanuel Wickström att tjenstgöra redan vid Gymnasii öppnande.

Under Storskolans sista läsår hade 34 lärjungar der inskrifvits. Under Gymnasii första år inskrefvos 46. Af de sist nämnda funnos vid Gymnasii halfhundraårsfest, den 4 Okt. 1871, ännu femton i lifvet, och af dem deltago sju i festen.

Antalet af inskrifna var af särskilda orsaker under läroverkets första år större än under många år efteråt och upphans först

1868—69, för att sedan hålla sig högre under Gymnasii hela återstående tid.

Det var med en känsla af stolthet som skolgossen gjorde sitt inträde i det gamla Riddarholmshuset och genom den hvälfda förstugan (fig. 143), der den ofvan nämnda Kagge-Ribbingska stenen ännu har sin plats, hann trappan till lärosalarne. Skilnaden mellan skolan och gymnasium ansågs under några årtionden nästan lika stor som mellan det senare och universitetet. Gossen tyckte sig hafva tagit en riktig lärdomsgrad, när han väl undangjort sin inträdesexamen till Gymnasium. Men med nämde examen voro pröfningarna icke slutade; ett helt pröfvoår återstod för att uppfostras till sanskyldig gymnasist, och den pröfningen verkställdes icke af lärarne, utan af äldre kamrater, i synnerhet af den afdelning som var närmast öfver den nykomne. *Penalismen* var i åtminstone ännu ett par årtionden efter gymnasii öppnande i full verksamhet. Under den tiden var läroverket deladt i två hufvudafdelningar, *Öfre* och *Nedre Ringen*, hvilka åter voro hvar för sig indelade i *superiorer* och *inferiorer*.

Det var i synnerhet superiorerne i Nedre Ringen som tyranniserade samme Rings inferiorer, de från skolan senast uppflyttade. Superiorer och inferiorer sutto i samma rum, ty lärosalarne voro endast två, men de hade därför icke samma rättigheter. *Tiljan* utgjorde den stränga gränsskilnaden, en högst betydelsefull golfplanka, som gick från katedern till kakelugnen på tvären, under det de andra plankorna voro lagda efter rummets längd, från dörren till motsatta väggen, med fönstret ut åt Mälaren. En superior gick med hatten på hufvudet långt på andra sidan om *tiljan*, men en inferior måste helt underdånigt taga af sig mössan redan i förstugan och vågade icke en enda gång på hela året träda öfver den ödesdigra plankan. Kroppslig aga sparades icke, om någon inferior varit nog fräck att sätta sin fot på *tiljan*.

Det kunde också hända, att inferiorerne för någon allmän förseelse mot superiorerne tvungos att falla på knä och kyssa *tiljan*, ett ganska förödmjukande straff, som den straffade underkastade sig endast i förhoppning att taga skadan igen, när han, året derefter, skulle som superior sjelf tukta inferiorer. Någon gång kunde det väl hända, att några om sitt människovärde mer än vanligt öfvertygade samt med duktiga armar utrustade inferiorer gjorde uppror, men detta undertrycktes snart genom de kraftigaste mått och steg från superiorernas sida.

Ett älskningsnöje för superiorerne var att stoppa en eller ett par inferiorer ned i en uti öfra förstugan stående vedlår, stänga till

locket och sedan sätta sig sjelfva ofvanpå, med klackarne duktigt trummande på vedlårens yttersida. Påhitten till inferiorers plågende voro dess utom af mångfaldig art, för vidlyftiga att här kunna uppräknas.

Med allt detta föddes dock icke ovilja och hat mot de grymme superiorerne. Så snart profvoåret var förbi, voro också profningarna, äfven de mest förödmjukande, glömda, och ofta knötos sedermera fasta vänskapsband för lifvet mellan dem som misshandlat och de misshandlade.

Tjugo år efter Gymnasii öppnande upphörde penalismen åtminstone mest sjelfsväldiga och svåra yttringar, ty 1841 delades undervisningen på tre rum, och de senast intagne lärjungarne sattes för sig sjelfva samt befriades derigenom från tyranniets allt för nära granskap. Dermed försvann också en god del af gamla Stockholms gamla skolseder.

År 1848 inreddes en fjerde lärosal. Åtta år derefter slogs en brygga från Gymnasiihuset öfver den trånga, stängda gränden, till det gamla Fatburshuset, i hvars öfversta våning två lärosalar och en större högtidssal samt i våningen en trappa upp boställsrum åt rektor inreddes. Åtskilliga andra förbättringar och tillökningar verkställes sedermera.

Sjelfva undervisningen på Stockholms Gymnasium anse vi oss icke böra göra till föremål för någon skildring, enär hon icke är kännetecknande för gamla Stockholm, utan otvifvelaktigt i det närmaste lika med motsvarande läroanstalters i det öfriga Sverige. Vill man läsa något mera om t. ex. 1840-talets gymnasiilif, våga vi hänvisa till en i »Från Stockholms synkrets» (Sthlm 1880), af Claës Lundin intagen liten uppsats, som skrefs med anledning af halfsekel-festen 1871.

I femtionio år räckte Stockholms Gymnasii lifstid. Det var endast en kort tid i jämförelse med de århundraden, under hvilka den gamla Trivialskolans hade sin tillvaro, och det är därför i synnerhet åt den sist nämnda vi ansett oss böra egna större delen af vårt kapitel om gamla Stockholms skolor, allra hälst som Trivialskolans historia ej förut varit tryckt. Om de bidrag vi framdragit från gamla, förr icke begagnade handskrifter kunde, på samma gång de låta »Gamla Stockholms» läsare få en inblick i vår stads äldre skollif, också gifva kommande skolhäftetecknare några vinkar och antydningar, hafva vi icke arbetat förgäfv.

Och nu några ord om gamla Stockholms öfriga skolor. Inom denna del af kapitlet kunna vi fatta oss kortare, emedan åtskilligt på det området redan är tryckt, och i synnerhet två framstående skollärare under de senast förflutna åren behandlat hvar sin skolas historia, d:r David Sjöstrand Maria skolas* och d:r Olof Arvid Stridsberg Klara skolas**.

Jemte den klassiska Trivialskolans sedan gammalt en annan undervisningsanstalt i det inre af staden, dock i början icke afsedd för svenska lärjungar. Det var Tyska skolan. De många tyskar som under medeltiden slogo sig ned i Stockholm och hvilka ej sällan egde makten inom stadens styrelse hade troligtvis också redan tidigt tänkt på upprättande af en uteslutande tysk undervisningsanstalt, men med visshet känner man icke någon ordnad skola förr än 1569, då församlingen, enligt hvad räkenskaperne upplysa, skall hafva underhållit en skolmästare hvilken synes hafva också varit ledare af sången vid gudstjensterna. I 1574 års räkenskaper förekomma två skolmästare, och i början af 1600-talet tyckes antalet hafva ökats till tre, af hvilka en kallades *moderator*, den andre *cantor* och den tredje *arithmeticus*. Till och med en fjerde lärare tillkom kanske innan midten af århundradet.***

Hvar skolan haft sin lägenhet i äldsta tider är icke känt, men det synes dock icke olikt, säger Lüdeke i sin disputation, att Arnold Grothusen till Långebro, Sigismunds lärare, på hvars välvilja mot tyska församlingen finnas många och utomordentliga bevis, der till upplåtitt sitt, på gillestugans tomt liggande, korsvirkshus (*e tignis lateribusque structum*), hvilket han sjelf i gifva mottagit 1576.

Den gillestuga som här afses var den heliga Katarinas, som ock kallades *svartbrödernes*, belägen i hörnet af Sjalagårdsgatan och den gränd som en tid kallades Korsgatan, sedan Tynnebindargränden och nu länge haft namnet Tyska Skolgränd.**** Läget var således det samma som det nu varande tyska skolhusets, och någon del af byggnaden är kanske också kvar sedan gamla tiden.

Före 1600 påträffas inga hyresutgifter i räkenskaperna, och det tyckes således vara klart, att Grothusen kostnadsfritt upplåtitt sitt hus; men han afled 1599 och sedan utbetalades 16 speciedaler till hans mäg, borgaren i Stockholm Berend Hafverstadt, som vårdade qvarlätenskapen, hvilket synes antyda, att huset då ej längre

* I Gymnasii rektorsprogram vårterminen 1879.

** I rektor G. F. Gilljans inbjudningsskrift med anledning af invigningen af Stockholms norra latinläroverks nya läroverksbyggnad 3 Sept. 1880.

*** *J. A. A. Lüdeke: Dissertatio historica de Ecclesia Teutonica, Upsala 1791.*

**** Tyska Skolgränden är samma gata som nu heter Tyska Stallplan.

innehades utan hyra. Omkring 1603 indrogs Grothusens egendom till kronan och förlänades till hofkansleren, d:r Nils Chesnecopherus, hvilken sedan i årlig hyra uppbar 14 speciedaler till dess han, 1611, sålde huset till tyska församlingen. Egendomen tyckes dock hafva återvunnits af Grothusens barn och tillhörde en tid Jahan Messenius som var gift med Lucia, Arnold Grothusens dotter. Skolan blef likväl kvar och betalade åter 16 speciedaler i hushyra. Efter Messenii fall kom huset i händerna på Hans Meyer, källarmästare på *Gyllene lejonet*, äfven kalladt »Tyska lejonet»,* i hörnet af Skomakaregatan och Vattubrinken (Tyska brinken); men redan 1626 egdes

Fig. 143. Stockholms Gymnasii nedra förstuga.

det åter af tyska församlingen, som 1653 köpte hattstofferaren Isaac Fougds eller Fagedts bredvid skolhuset, vid Själagårdsgatan lig- gande hus för 2,500 speciedaler och derpå erhöll fasta 1663. Nu fick man större och beqvämare lägenhet för skolan, i synnerhet ef- ter en ombyggnad eller fullständig reparation som slöts 1670, och till minne af hvilken ännu i dag ett portöfverstycke åt Tyska skol- gränd (fig. 144) har en inskrift af följande utseende:**

dVM sChoLa teVtonICI CoetVs eXstrVCta VIGesCIt,
eXsVrget stVdIIs gLorIa IVsta pIIs.

Det var således ungefär samtidigt som Stockholms gamla klas- siska läroverk och den särskildt för tyskar upprättade skolan inhy-

* Fans kvar ända in i vår tid.

** »Så länge den af Tyska församlingen uppbygda skolan blomstrar, skall med redliga studier vinnas billig ära».

Bokstäfverna af stora alfabetet bilda sammanräknade året 1670.

stes i hvar sitt, visserligen icke nya, men nyinrättade hus i hvarandras nära granskap.

Man skulle kanske tro, att Tyska skolan varit en sådan real-läroanstalt, som de *räkneskolor*, hvilka Gustaf II Adolf ville inrätta, men så vidt utrönas kan har detta dock icke varit fallet, utan tyckes äfven den skolan hafva rättat sig efter tidehvarfvets smak och gjort sig till klassisk. Hon uppläts snart för svenska lärjungar och hade rättighet att »dimittera» till universitetet. I början af 1700-talet togo många af Tyska skolans lärjungar en ganska vacker studentexamen. I den anhållan som Tyska församlingen gjorde, 1717, hos Karl XII om privilegiernas stadfästande heter det också: »Tyska skolan är den endaste i hela staden, som med ett Gymnasio någorlunda kan jempföras och den äran hafver, att nästan intet Collegium ifrån det högsta till det ringaste i hela riket är, der icke någon lärer finnas som deri grundvalen till sina studier lagt och immediate der utur kunnat till Akademien sig med nytta och heder begifva».

Redan 1627 hade kyrkoherden Rothlöben* satt upp en skolordning, hvilken antogs 1635 och 1773 ytterligare förbättrades. Denna ordning användes i skolan eller, såsom hon sedan kallats, Tyska nationallyceum ända till 1841, då åtskilliga ändringar på grund af 1820 års allmänna skollag infördes.

År 1744 ökades skolans utrymme genom inköp af nya tomter, och 1776 ombygdes huset, hufvudsakligen genom de af hofskällarmästaren Fuhrmann skänkta medel (44,000 dr kmt). Samme Fuhrmann testamenterade till skolan sitt »midt i staden belägna hus»,** hvars afkastning skulle användas till stipendier och tolf gossars underhåll i skolan.

Läroverket tyckes emellertid hafva undergått åtskilliga växlingar, än stått i högt anseende, än legat i förfall och stundom besökts,

* Den ene af Tyska församlingens två samtida kyrkoherdar 1624, hofpredikant hos erkebiskopen af Bremen 1639, slutligen prost i Hadersleben, der han dog 1649.

** Tillhör ännu Tyska församlingen och ligger vid Tyska Brunn och Svartmangatan, nummer 20. I samma hus hade Ehrenstrahl sin konstverkstad.

Fig. 144. Portöfverstycke å Tyska skolhuset.

utom af församlingens ungdom, af nästan endast sådane lärjungar som på ett lätt vis önskade att snart lära språket.*

Dr Christofer Wilhelm Lüdeke,** far till Johan Anton August, hade, 1773, kallats till församlingens andre kyrkoherde och vardt året derpå den förste, då han såsom inspektor insåg skolans dåliga tillstånd och vidtog kraftiga mått och steg för att afhjelpa missbruket. Med den år 1773 förbättrade skolordningen förenade han klasserna till ett sammanhängande helt, efter att de förut varit liksom särskilda skolor. Det hade händt, att lärarne af egennyttu hållit

quar vissa gossar i en eller annan klass, men detta missbruk upphörde, sedan lärarne förmåtts att dela skolafgifterna lika sins emellan

Såsom god lärare och ledare på den tiden omtalas rektor J. F. Plageman, far till den bekante apotekaren och farmaceutiska kemisten, assessor C. J. F. Plageman. Lüdeke deltog sjelf ofta i undervisningen, var allas vän, allas rådgifvare, uppmunttrade, varnade, tröstade och vårdade skolan på det ömmaste. Äfven sonen, J. A. A. Lüdeke,*** den nitiske forskaren och kunskapsrike skriftstäl-laren, var en förtjenstfull vårdare af läroanstalten, hvilken allt mer öfver-gick till en realskola och hvars betydelse såsom klassiskt undervisnings-

Fig. 145. Relief å Tyska skolans hus.

verk tillhör endast gamla Stockholm.

Det var på den gamla klassiska tiden som Tyska skolan gjorde sig känd för sina teatraliska föreställningar, t. ex., såsom det heter på en teatersedel: *Actum Ptolemæo-Horatianum, Regia partim sessione, partim Tragoedia de pugna trigeminorum fratrum Romano cum apparatu a nobili & illustris spei Juventute Germanica Holmiæ ipso Ptolemæi die 19 Oct. horis a nona matutina exhibendum moderabi-*

* C. U. Broocman: Magasin för föräldrar och lärare. II. Sthlm 1811.

** Född 1737 i Schöneburg i Altmark (Brandenburg), tysk predikant i Smyrna 1758—68, pastor i Magdeburg 1769, i Stockholm 1773. † 1805.

*** Född i Magdeburg 1772, student i Upsala 1788, kyrkoherde vid Hedvigs församling i Norrköping 1801, andre pastor i Tyska församlingen i Stockholm 1802, ensam kyrkoherde derstädes 1817. † 1838.

tur Jac. Gnospelius.* Af detta tillkännagifvande finner man bland annat, att skolans teaterföreställningar började redan kl. nio på morgonen.

G. E. Klemming i sin »Sveriges dramatiska literatur» och efter honom Gustaf Ljunggren i »Svenska dramat intill slutet af sjuttonde århundradet» anföra många andra skådespel som på 1600-talet uppfördes i Tyska skolan, ända till dess äfven vid detta läroverk den sceniska konsten tynade bort, och styckena blott lästes upp utan någon teatralisk utstyrsel.

Om den gamla relief (fig. 145), föreställande Tron, som finnes i Tyska skolhusets mur åt gården, öfver portgången åt gränden, saknas närmare upplysningar.

* * *

Den som under de första årtiondena af sextonhundratalet från Tyska skolhuset gick Korsgatan eller Tynnebindaregränden fram till Svartmunkegatan och sedan vek af söder ut vid St. Gertruds gillestuga, der man vid den tiden höll på att bygga den Tyska kyrkan, hade då denna kyrkbyggnad till höger och till venster Matts Bardskärarens hus. Fortsatte han sedan några steg rakt fram, fann han sig midt för *riddarhuset*.

Sveriges första riddarhusbyggnad låg nämligen på en del af den plats som nu upptages af Tyska kyrkogården. Trakten omkring Tyska kyrkan såg i början af sextonhundratalet och äfven långt senare helt annorlunda ut än i vår tid.** Det då nya riddarhuset

* J. A. A. Lüdeke: Denkmal der Wiedereröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm 1821. Sthlm 1823.

** Vester om kyrkan, vid Vattubriken och midt för Skomakaregatans mynning låg Storkyrkoförsamlingens pastorshus, hvilket fans der åtminstone från 1568 och efter att hafva varit taget af Johan III, då han ämnade använda det vid den för *Finska kyrkans* räkning åsyftade förlängningen af gamla gillestugan, återlemnades till Storkyrkan och först 1667 såldes till Tyska församlingen. År 1717 beskrifves detta hus som ur gammalt och liggande vägg om vägg med Tyska kyrkans torn. Ännu 1729 stod det kvar. Huset hade en sida åt Öfre Gränden (Tyska Prestgatan) samt begränsades i söder af en gård, på hvars andra sida låg ett annat gammalt stenhus, som också hade sin vestra gafvel begränsad af Öfre gränden, men den södra sidan af en ännu smalare gränd, Lilla Prestgränden, som nu mera ej finnes, men gick från Prestgatan till n. v. kyrkogården och slutade der kyrkans s. v. hörn nu skjuter fram. Vid öfra, d. v. s. östra delen af Lilla Prestgränden samt upptagande en del af den då varande öppna platsen söder om Gillestugan, således på nu varande kyrkogården, låg Lars Flemings hus, hvilket efter hans död (1561) egdes af hans dotter Elin och hennes man, riksrådet Clas Nilsson Bielke, samt efter deras frånfälle (1623) af sonen Erik Bielke, som sålde huset till ridderskapet och adeln. Huset refs, och det svenska riddarhuset bygdes på den tomten och ett par närgränsande tomter, åtminstone på den som Johan III ämnat till plats för den

skulle icke blott användas för att förvara ridderskapet och adelns »privilegier och acter», samt för att adeln der skulle hålla sina »samqväm, brölop och andra högtidligheter», utan äfven för att der hafva en »skola för sina barn.»

En sådan skola vardt också under namn af *Collegium illustre* genast inrättad. Till rektor antogs magister Johannes Matthiæ Gothus, sedan biskop i Strengnäs. Riksrådet Johan Skytte åtog sig förnämsta styrelsen och omsorgen vid det nya läroverket, hvilket också därför, jemte nyss anförda namn, kallades *Collegium Skytteanum*. Bland skolmaterialer nämnas till ock med kartor, något högst ovanligt på den tiden. Utom andra lärare, omtalas en språkmästare Claus som skulle undervisa i franska språket.

I den särskilda skolordning som utfärdades för detta läroverk förklarades, att ridderskapet och adeln ansett nödigt och nyttigt, att vid ungdomens undervisning det lägre och fattigare folkets barn afsondrades från adelns och de förmögnares. Derfor borde en adelig yngling före sitt sjunde år hos föräldrarne hafva lärt uppläsa *utantill* kristendomens *fem hufvudstycken* och *botpsalmerna*, hvarje dag hafva fäst i minnet ett och annat latinskt ord och sentens samt hafva lärt känna och skriva svenska och latinska bokstäfver och lärt sig *stafva*.

Vid sjunde året skulle gossen intagas i den adliga skolan. Denna skulle innehålla tre eller fyra klasser. I hvarje klass skulle finnas »vise och käcke» lärare. Undervisningen skulle hvarje dag börjas och slutas med bibelläsning, *i synnerhet på söndagar och helgdagar*. Inga *auctores obscuroi* skulle läsas, utan endast goda klassiska, såsom Terentius, Cicero och Virgilius. Äfven grekiska skulle öfvas. Terentii och Aristofanes' komedier skulle läras *utantill*. I andra klassen börjades latintalandet. Lästiden skulle vara kl. 7—10 f. m. och kl. 2—5 e. m., men lärjungarne borde i hemmen arbeta för »privata informatorer». Onsdags- och lördagseftermiddagar voro fria. Julferierna räckte från den 16 December till den 8 Februari, och sommarlofvet blott från den 3 till den 23 Juli. På kroppsöfningar lades mycken vikt, i synnerhet bällspel och kägelslagning, fäktning, dans, kapplöpning, *voltigerande*, samt rida, svänga med pikar, uppställa trupper m. m., och till »kroppsöfningar» räknades äfven schackspel.

Utom Johannes Matthiæ och den franske språkmästaren, voro Jöran Olofsson Lilia (sedermera Stiernhielm) och Vilhelm Simonis

påtänkta Trefaldighetskyrkan. Ridarhusbyggnaden fullbordades, och i den höll ridderskapet och adeln sina första sammankomster efter den riddarhusordning som Gustaf II Adolf utfärdat. Redan 1657 såldes dock huset, fastän ridderskapet och adeln tyckes icke hafva haft sammanträden i det nya riddarhuset förr än vid 1680 års riksdag.

eller Simonius, jur. licentiat från Rostock, lärare i skolan, men Stiernhielm lemnade henne snart, och då tillkallades Jacobus Rudbeckius med en aflöning af 600 daler s. m. årligen.*

Skolan hade öppnats hösten 1626, men redan 1629 började lärjungarne öfvergifva henne, då adeln flydde från Stockholm för pestens skull. Året derpå följde Johannes Mathiæ såsom hofpredikant med konungen till Tyskland. Simonis reste med Skytte till Dorpt och vardt assessor i der varande hofrätt. Rudbeckius kallades till rektor i Trivialskolan. Inom få år hade *Collegium illustre* alldeles upphört. Platsen der de adliga gossarne undervisats förvandlades sedermera till Tyska församlingens grafkor och benhus.

* * *

Den äldsta af Stockholms *Malm-* eller *Barnskolor*, sedermera kallade Kyrkskolor, är *Clara* skola, hvilken på kyrkoherden Hamarini anhållan upprättades 1649, såsom vi redan sett till icke ringa förargelse för Trivialskolan. Privilegierna för Clara läroverk äro utfärdade i Juni nyss nämnda år, men redan förut var undervisningen börjad i enskild lägenhet och fortsatt i pastorsbostället. Skolhuset bygdes i kyrkogårdens nordvestra hörn och vardt färdigt 1655. Huru det såg ut nära hundra år derefter hafva vi redan visat i inledningen till vårt »Gamla Stockholm». Det brann i den stora eldsvådan 1751, men bygdes åter upp på samma ställe. Många gånger reparerades huset, och såsom anmärkningsvärdt anföres, att, 1799, en kakelugn sattes i fjerde klassen, då förut blott en enda fans för alla skolrummen. År 1820 bygdes huset om. Ett par årtionden derefter skedde ny ombyggnad och betydlig utvidgning, men lärjungarnes antal tilltog så mycket, att ett par klasser slutligen måste förläggas utom skolan.

Enligt hvad man finner af konsistorii protokoll för 1655 hade Malmskolorna då tre klasser: *Alphabetica*, *Paradigmatica* och *Grammatica*. I den första skulle gossarne lära »lectura» »pictura» och »catechismus minor». I den andra, som var Apologistklass, skulle blott läsas innantill, läras skrifva bokstäfver och siffror samt utnämna tal. I tredje klassen skulle läsas etymologi och de allmänna reglerna för syntaxen.

Vid ett tillfälle yppade sig i konsistorium ett meningsutbyte mellan præses (Emporagrius, sedan biskop i Strängnäs), Mäster Samuel (Hamarinus), Andreas Tollstadius, kyrkoherde i Riddarholmen,

* *J. Murberg*: Vitterhetsakademins handlingar, 1808.

m. fl. ledamöter om förhållandet mellan Trivialskolan och Malmskolorna, hvaraf man finner, att om föga lärdes i den förra, så var tillståndet i de senare ännu sämre. Så länge Mäster Samuel var kyrkoherde och Clara skolas inspektör, hölls läroverket dock någorlunda uppe, men efter hans bortgång* får man stundom höra farhågor för skolans »totala undergång och ödeläggning». År 1690 klagas, att »rektor måste, snarast sagdt, betla ihop med vanheder sitt underhåll, kunnande han med dess tre kolleger, fördjupade i stor skuld, under ett så träget och ledsamt arbete med en slik myckenhet af den usla och utfattiga ungdomen på intet sätt längre subsistera.»

Sist nämnda anföres af O. A. Stridsberg, som för öfrigt fullständigt redogör för Clara skolas öden ända till hennes sista stund.

Lärjungarne i det läroverket, liksom i Trivialskolan och öfriga offentliga skolor i gamla tider tillhörde nästan uteslutande de fattiga klasserna. För att skaffa »hederlige och förnäme mäns barn» en lämplig undervisningsanstalt upprättade den 1668 till kyrkoherde i Clara utnämde, f. d. biskopen i Åbo Jöns Terserus en högre skola, kallad *Öfverskolan* eller *Claræmontanum*, äfven *Collegium Illustre*. Den skolan, som herbergerades i öfra våningen af Clara skolhus, egde dock icke bestånd längre än till århundradets slut.

Innan den tiden funnos fyra klasser i Clara skola, och under hela 1700-talet rådde ungefär samma förhållanden der som i Trivialskolan. Efter 1820 uppblomstrade Clara skola såsom verklig »lärdomsskola» eller såsom hon, jämte Maria, då mera kallades »Trivialskola», sedan gamla läroverket med det namnet icke mera fans till. Namnet utbyttes sedermera mot »Clara lägre elementarläroverk», och till de fyra klasserna lades en förberedande klass, hvars skolrum vi här afbilda (fig. 146), sådant det såg ut för trettio år sedan och ända till dess skolan upphörde. Den qvinnobild som synes i rummet är ett bevis på att de tider, då skolgossarne eldade och städade lärosalarne, voro försvunna. Vi kunna tillägga, att skyldigheten att vintertiden skotta upp vägarne till skolhuset efter 1820 öfverflyttades från skolungdomen till kyrkobetjeningen.

Trettio rektorer efterträdde hvarandra i Clara skola, från och

* Samuel Hamarinus, som var kyrkoherde ej blott i Clara församling i Stockholm, utan äfven i Bromma i Roslagen, hade på sist nämnda ställe nedskurit en qvinna som hängt sig, hvilken människovänliga handling enligt tidens uppfattning ansågs så förnedrande, att Hamarinus anklagades både vid häradsrätten och i konsistorium samt dömdes tjuften förlustig. Han lefde sedermera såsom enskild person i Stockholm och bodde i den gränd som efter honom fick namn Mäster Samuels gränd, nu »Mäster-Samuelsgatan». Han var också egare till ett hus på Kungsholmen, i hörnet af Handtverkaregatan och Parmmätaregränd, der Kurhuset nu är beläget. Hamarinus dog 1665.

med Ericus Thomæ Storm, 1649, till och med Johan Söderlind vår tid. En och annan af dem har gjort sig känd i samhället, några dock icke till sin fördel. De flesta lemnade rektoratet för att mottaga något prestembete. Under de senaste hundra åren hade skolan blott tre rektorer, nämligen Daniel Djurberg, den flitige geografiske författaren, som var rektor under 1780—1820, Johan Gustaf Trysén 1820—44 samt Johan Söderlind 1845—80.

Under skolans första år voro lärjungarne 80. Mot slutet af 1600-talet hade antalet stigit betydligt, men minskades under näst följande århundrade för att i vårt århundrade åter tilltaga, så att det under de två sist förflutna årtiondena höll sig mellan 200 och 250 samt vårterminen 1880, skolans sista termin, utgjorde 216.

Nu tillhör Clara skola helt och hållet *gamla* Stockholm.

* * *

Tio år efter Clara skolas upprättande hade Stockholm åtminstone *en* Malmskola till, kanske *två*, ehuru den ena, på Södermalm, icke tycktes hafva kommit riktigt i gång förr än aderton år efter Clara. År 1652 hade förordnats, att det skulle finnas två barnskolor på norra malmen och en på den södra. Den som först sökte efterkomma det påbudet var magister Olaus Jonæ Skough, kongl. hofpredikant och kyrkoherde i *S:t Jacob*. År 1659 började han med en »skolinrättning» i den församlingen, men som kyrkans inkomster denna tid ännu voro ganska svaga, kunde icke någon stadga i skolväsendet och synnerlig båtнад deraf för församlingen vinnas.*

Kyrkoherden Magnus Pontinus, Skoughs närmaste efterträdare, förmådde kyrkorådet att besluta om anskaffandet af egen skolgård. Förslaget att bygga skolhus på kyrkogården öfvergafs snart, och år 1680 köpte församlingen en gård på d. v. Näckströms eller Lilla Trädgårdsgatan.** Köpeskillingen var 5,500 dal. k:mt, men till förbättringar åtgingo dessutom 3,000 daler. Då Pontinus flyttade från Stockholm för att tillträda sitt biskopsembete i Linköping voro »både skola och skolgård i så godt stånd, som i anseende till den tiden stod att förmoda», säger Witting.

Redan i början af 1700-talet och i synnerhet efter pesten 1710 tyckes Jacobs skola dock vara på förfall, både hvad undervisning och skolhus vidkom. År 1719 fick skolan 2,000 dal. s:mt af fru Elsa Guthermuth, enka efter kongl. sekreteraren och läraren för

* *F. L. Witting*: *S:t Jacobs Minne*. Sthlm. 1771.

** På en del af den tomt, som nu är bebyggd af Wilhelm Davidson, med adressnummern 20.

Karl XI:s döttrar C. F. Guthermuth, samma fru som skänkte den dyrbara dopfunten till Kungsholms kyrka. Dessa 2,000 daler skulle användas till skolhusets reparation, men som de utgjordes af endast mynttecken smälte de tillsammans till 875 daler, hvilka togos till hjälp, då församlingen, 1729, köpte en gård i Smålandsgränd för 9,000 dal. k:mt. Den gamla skolgården vid Östra Trädgårdsgatan såldes för 3,600 daler till landshöfdingen De Geer, och skolan flyttades till det köpta huset, »just det samma hvarest enkehuspredikantens boställe nu är», säger Wittingh 1771, sannolikt på samma plats der huset med adressnummern 13 i vår tid är uppfördt.

Fig. 146. Clara skolas förberedande klass.

Den nya lägenheten fans dock snart för trång, enär skolans alla tre klasser hopträngdes i ett rum, hvarför församlingen, 1748, på auktion efter afidne hökaren Matts Stolpe inropade huset i hörnet af Regeringsgatan och Herkules backe.* För detta hus betalades 40,000 dal- k:mt, och det gamla skolhuset i Smålandsgränd** såldes för samma pris som det nitton år förut hade kostat. Men redan 1756 måste huset vid Regeringsgatan från grunden ombyggas, då det också tillbygdes med två våningar.

Denna lägenhet begagnades till skola i nära 70 år eller till 1817, då den såldes och skolan flyttades till ett året förut inköpt hus vid Norra Smedjegatan (n. v. adressnummer 17). Många nu

* Der hotellet Kung Karls Annex nu ligger.

** I Jacobs skolas journal för 1748 står *Ålandsgränd*, hvilket dock måste vara ett skriffel, ty det är tillräckligt intygadt, att skolhuset verkligen låg i Smålandsgränd.

levande stockholmare hafva fått sin skolundervisning i det huset och erinra sig många tilldragelser från den tiden. Gossarne i Jacobs skola hade Brunkebergstorg, beläget på skolhusets baksida, då till sin lekplats, och der var också det slagfält, der striderne utkämpades mellan dem och claristerne, om hvilka idrotter August Blanche haft åtskilligt att förtälja. Åt torget fans då blott ett plank, som skilde det från skolgården, och hade skolgossarne ingen annan utväg till torget, så klättrade de öfver eller krupo under planket. Vid planket funnos åtskilliga klädmäklaribodar, och en af dessa tillhörde kantorn och korsångaren Michals hustru, Louise Michaelis moder. Der reser sig nu det stora hus, som vid Brunkebergstorg har nummern 16, 18 och 20. Församlingen sålde nämligen huset och tomten, 1848, till kramhandlaren J. F. Folcker, som der uppförde det stora huset. För sin lägenhet fick församlingen 25,000 rdr banko och köpte för samma summa i riksgäld den s. k. hofbageri-egendomen vid Regeringsgatan, i hörnet af Brunsgränden, med adressnummern 79, samt den derintill liggande egendomen, nummer 81, af hvilka bägge hus dels ombygdes, dels nybygdes det skolhus som invigdes den 9 Oktober 1851.

Om den gamla skolans rektorer hafva häfderna icke mycket att förkunna. Den förste af dem var Stephanus Bergius, otvifvelaktigt den samme »pædagogus i Jacobs skola», som under namnet Stephanus Stephani finnes omnämnd i Stockholms stads konsistorii-protokoll för 1667. En församlingsbo hade klagat på honom, att han för skolsång tagit betalning efter bestämd taxa, hvilket vore förbjudet, menade kåranden, utan skulle hvar och en få gifva efter råd och lägenhet. »Pædagogus» uppkallades till konsistorium och varnades. En annan gång stod samme Stephanus inför konsistorium anklagad för att hafva omenskligt agat en djekne, slagit gossen på munnen, ryckt honom med håret om kull på golfvet och illa sparkat honom. Vid ett annat tillfälle hade han på kyrkogården slagit gossen med en karbas. Stephanus nekade icke, men anförde till sin ursäkt, att djeknen gjort honom mycken förargelse, sjelf sällan infunnit sig i skolan och narrat andra derifrån. På grund deraf näpstes Stephanus och släptes.

Den ursprungliga *barnskolan* sökte snart göra sig till *lärdoms-skola* för att täfla ej blott med Clara, utan äfven med sjelfva Trivialskolans, och äfven på denna undervisningsanstalt kan sannolikt tillämpas C. U. Broocmans anmärkning, att kyrkskolornas lärare berömde sig gerna deraf, att en och annan gosse läst några kapitel i Cornelius Nepos eller »Novum», helst detta, som de hoppades, i synnerhet kunde lända dem till den billiga förmån att få räkna dubbla tienstear.

Då Gustaf Murray (sedermera pastor primarius och ordensbiskop,

slutligen biskop i Vesterås) 1780 vardt kyrkoherde i Jacobs församling, sökte han omskapa skolan för att både tarfliges och förmögnes barn kunde få undervisning, de förres utan all afgift och de senares mot erläggande af vissa skolpenningar, hvarför han indelade skolan i den gamla och den nya. De döda språkens läsning inskränktes, och de nyares utvidgades. Men framgången svarade ej mot afsigten. En enskild skola i grannskapet, *Stridsbergs institut*, vann allmänhetens förtroende i högre grad. Jacobs skola återtog därför, 1788, sin gamla form och fortfor sedan, liksom stadens öfriga kyrkskolor, ända till 1820-talet att undervisa företrädesvis den fattiga ungdomen.

År 1820 förvandlades den gamla *kyrkskolan* till *högre apolo-gistskola* och sedermera till *lägre elementarläroverk*, och dermed äro vi inne i nyare tider. Ännu för 40 år sedan var skolagan lika hård och lika ofta använd som i gamla tider. Hvarje skolgosse räknade som en högst ovanlig dag den då han icke fick stryk. Efter morgonbönen afstraffades den som fått sitt straff uppskjutet sedan föregående dag, och sedan haglade rappen under hvarje undervisningstimme. En lärare mag. N., som lemnade skolan för att tillträda någon annan lärarebefattning — det var i senare delen af 1830-talet — tog afsked på följande sätt: Först framkallades till katedern två gossar som hade stryk att fordra. Derpå läste magistern »fader vår» och så slog han en stund den ene af strykkandidaterna. Sedan det arbetet var väl fullbordadt, läste han »herren välsigne oss» och derpå mörbultade han den andre gossen. Dermed hade han tagit afsked af sina lärjungar. Dessa hade sammanskjutit pengar och köpt ett ur som skänktes honom i afskedsgåfva, möjligtvis dock af glädje öfver att slippa honom.

* * *

Maria skola var i verksamhet åtminstone 1666, ty af gamla räkenskaper finner man, att då betalades hyra för den gård, i hvilken skolmästaren bodde. Året derpå invigdes ett särskildt skolhus med boningsrum för rektorn, men det huset tyckes icke länge hafva användts för sitt ändamål, ty 1675 var fråga om att åt skolmästaren upplåta kyrkans hus. Att skolhuset på 1740-talet varit beläget i hörnet af S:t Paulsgatan och Maria Qvarngränd, der det ännu ligger, är med visshet känt. Då tillbygdes det åt sist nämnda gata. Sin senaste stora tillbyggnad erhöll huset 1854—56.

Tillståndet inom denna skola motsvarade hvad vi redan funnit i

Trivialskolan. Ur den här ofvan åberopade historiken* anföra vi följande:

År 1672, den 2 Augusti, instälde sig på begäran af kyrkoinspektoren, rådmän L. Franc, justitie borgmästaren O. Thegner och en stor del af församlingen i sakristian, då hr Franc beklagade den fattige ungdomen som här i skolan borde hållas i tukt och bokliga konster, att den litet eller alls intet förkofrade sig; och som ungdomen, så väl som rektor och kolleger, voro tillstädes, trädde de samtliga upp i skolan. Hr Franc anmodade hr Thegner att hålla examen med ungdomen, hvilket hr borgmästaren lät sig mycket väl behaga. En och annan gång sändes bud till kyrkoherden, men han excuserade sig. Examen slog illa ut, ty ungdomen befans dervid af en högst ringa profekt. En del kunde litet läsa i bok, en del något bättre, men ingen var perfekt i innanläsning. Största delen kunde intet skrifva, endast några få litet. Kyrkoinspektoren ansåg orsaken härtill vara bristande flit hos lärarne och trägen likgång. Rektor (Erik Lundius) klagade, att skolan anlätades af endast de uslaste och orenaste, som icke hade råd att gifva sina barn kläder, mycket mindre böcker, papper och annat. De andra hade privata præceptorer och höllo sig för goda att låta sina barn gå i skola. Icke heller finge rektor sin lön; i stället för 20 tunnor, som han borde hafva, hade han icke fått 6. År 1675 föreslog kyrkoinspektorn, att man skulle försöka antaga en vacker ung karl, åt hvilken rum upplättes i kyrkans hus att undervisa församlingens barn efter den stil och det skick, som vid S:t Jacob skedde, men det förslaget tyckes icke hafva hjälpt. Eländet fortsattes under hela 1700-talet.

Först i vårt århundrade började Maria skola visa någon lifaktighet. Två utmärkta rektorer, Olof Nordhammar och Anders Fryxell, skötte läroverket närmast före och åtskilliga år efter den nya skolordningen af 1820, Nordhammar 1816—27, Fryxell 1828—36. Under den tiden ökades lärjungarnes antal, och denna »Trivialskola» kunde värdigt täfla med Clara, från hvilka bägge läroanstalter Stockholms gymnasium förnämligast rekryterades under mer än ett halft århundrade.

Rektorer efter Fryxell voro Fredrik Carlstedt, 1837—44, Jonas Frykstedt, 1845—59, och Anders Gabriel Hallström, 1869—73. Den siste tjänstgörande rektorn var kollegan David Sjöstrand, hvilken var tillförordnad under 1873—79. Från höstterminen sist nämnda år har skolan utgjort del af Södra allmänna läroverket, och dermed har ännu en af Stockholms gamla »malmskolor» gått till hvila. Det

* *David Sjöstrand*: Maria allmänna läroverk.

gamla läroverkshuset begagnas dock fortfarande af de klasser som motsvara den nu upphörda Maria skola.

* * *

När den andra malm-, barn-, eller kyrkskolan på Söder inrättades kan ej med bestämdhet uppgifvas, men år 1672 omtalades en Engelbrekt Bure såsom rektor i *Catarina*. Ett bref från Stockholms stads konsistorium af den 24 Sept. 1690 tyckes dock visa, att om någon skola i den församlingen då fanns, denna underhållits endast på församlingens enskilda bekostnad. Konsistorium yrkar nämligen, att äfven den stadsdelen måtte få en skola med underhåll för en pædagogus och två kolleger. I början af 1700-talet var skolan i verksamhet, under rektor Axel Gåse, men upphörde, liksom öfriga skolor, under pesttiden 1710. Då hon åter öppnades, 1711, infann sig blott *en* lärjunge, och det var kyrkovaktarens son. Pehr Bollerman var då rektor. År 1753, då Joh. Lexelius var rektor, bygdes ett skolhus vid Högbergsgatan och kyrkogårdens n. v. hörn, der läroverket stannade i nära hundra år eller till 1852, då det flyttades till Götgatan, i s. v. hörnet af Högbergsgatan, hvar ifrån det sedermera förlagts till *Catarina* Vestra Kyrkogata.

Från den gamla skolans tider höras de vanliga klagomålen öfver de svårigheter man hade att bekämpa i skolrum utan golf, der det regnade genom taket och der spiseln var oduglig samt kölden vintertiden så sträng, att bläcket frös i bläckhornen.

Med lärarne stod det ej heller alltid bra till. Enligt hvad de anteckningar som ännu finnas i *S:t Catharinæ Scholas matrikel* upplysa, häktades 1763 andra kollegan Petrus Elglind för delaktighet i en köpmansbetjents tjufnad. Han afled, året derpå, i fängelset.

Den gamla likgången i de gamla, svarta kapporna fortfor sannolikt allra längst i denna skola och var i bruk ännu i slutet af 1840-talet. Likgångs- eller, såsom de på senare tiden kallades, lik-sångspengarne delades mellan kantor, lärare och skolgossar.

* * *

Kungsholmsskolan omtalas såsom börjad 1672, *Ladugårdslands-skolan* 1690 eller kort derefter och *S:t Olofs* (Adolf Fredriks) skola 1695. De voro alla skolor af lägre ordning, men man sökte nog då och då gifva äfven dem en klassisk anstrykning. Skolan på Kungsholmen är lika gammal som kyrkan der, ty då den senare inreddes i

affidne Anders Slorffs gamla trähus,* fick skolan ett rum sig upplåtet i samma byggning. Den förste skolmästaren var Anders Eurenus, som tillika var kapellan, hvilken befattning han fått, »efter han var en skickelig person och till församlingens nöje några gånger predikat aftonsångerna.» Församlingen kunde dock icke gifva honom tillräckligt underhåll, utan bidrog dertill äfven baron Gripenhjelms, för hvars son Eurenus varit præceptor.

Skolan hade i början 20 lärjungar, hvilket var betydligt mer än i samma skolas sista tid i vårt århundrade. Men, säger Giöding, »emedan det föll kapellanen Eurenus för svårt att uppehålla aftonsånger och veckopredikningar samt informera så många skolgossar, fans nödigt, att honom måtte en collega förskaffas, som kunde ungdomen också uti musica undervisa, så ock ottesången hålla, blef så herr Anders Luderhoff, som i stora skolan på Riddarholmen collega var** och uti musiken öfvad, vocerad och till högvördigste herr erkebiskopen d:r Lars Stigzelius rekommenderad. Och således kom skolan i vacker gång, och ottesånger blefvo hvar söndag hållne».

Det till kyrka och skola förvandlade trähuset gjorde dock icke länge tjänst, utan brann redan 1679. Skolan fans icke till under flera år, men öppnades åter mot slutet af århundradet och hölls från 1695 i repslagaren Nymans vid Bergsgatan liggande gård, hvilken sedan köptes, då Nyman i betalning erhöll två murade grafvar, den ena i den nya kyrkan, den andra på kyrkogården. Köpebrevet är af den 20 Sept. 1717. Men skolhuset var dåligt, och skolan långa tider i lägervall. En bland de bästa lärarne var sannolikt den O. J. Giöding som skrifvit »Kungsholms Minne.» Såsom något ovanligt anföres, att piltarne fingo undervisning *in Oeconomicis & Botanicis*, som på 1750-talet meddelades dem af provincial-schäffern och docenten i landthushållningen H. Lorentsson Nybom, hvilken företog botaniska utflygter med gossarne.

År 1761 inköpte kyrkorådet ett vid Garfvaregatan liggande hus

* Handelsmannen Anders Slorff vardt, såsom det uppgifves i O. J. Giödings »Kungsholms Minne» (Sthlm 1754), af drottning Kristina benådad med utrymme till en »Wantmakare bahn», hvilken upptog hela det kvarter som nu kallas Ulrika, d. v. s. den backe, på hvilken Kungsholmens n. v. kyrka och kyrkogård ligga. Här lät Slorff nederst vid hörnet af Handverkaregatan uppsätta en stor träbyggning med dubbla våningar, till boningsrum och materialiers förvarande, och upprättade en stor klädesfabrik. Efter hans död sålde enkan detta trähus, och der gjordes lägenheter för kyrka, kyrkoherde och skola. Kyrkoherden hade tre rum på nedra botten och en studerkammare »öfverst». Näst intill i nedra våningen inreddes en kammare för kapellanen, och den yttersta till ett skolrum.

** Giöding begår här ett misstag, ty Trivialskolan hade, såsom vi redan omnämt, flyttats från Riddarholmen redan 1666, men det är ju möjligt, att ordet »var» inflyttit i berättelsen i st. f. varit.

och flyttade skolan dit. Det var det andra huset till venster, när man kommer från Parmmätaregränden, nu n:o 3. Tomten hade först bebygts af Mattes Sadelmakare. Kyrkan köpte det af garfvaren Olof Beckmans enka, elfva år efter den stora eldsvådan som lade i aska sju vid den gatan kostsamt anlagda garfverier. År 1824 flyttades skolan till n. v. n:o 4 vid samma gata, hvilket hus till församlingen testamenterats af lifmedikus C. A. Lindblad. — I vår tid har skolan alldeles upphört.

Om *Ladugårdslandsskolans* äldsta öden äro underrättelserna mycket sparsamma. Året 1690 uppgifves såsom instiftelseår. De äldsta skrifna och ännu bibehållna handlingarna gå icke längre tillbaka än till 1731. I n. v. Ladugårdslands elementarläroverks bibliotek finnes nämligen »Ladugårdslands Skolebok, inrättad af den 12 maji 1731 af Olof Ekman, Rector Scholæ» och som naturligtvis börjar med en latinsk uppmaning:

Venite pueri, audite me, timorem Domini docebo vos,
men meddelar föga upplysningar. Skolans journal från äldre tider innehåller i synnerhet anteckningar om liksångspengarne.

År 1731 fanns skolan i kyrkoherdehuset, vid Ladugårdslands torg, men flyttades sedan till komministerhuset, i hörnet af Storgatan och Skepparegatan. Der upplefde den gamla skolan sin sista tid. Då läroverket sedermera förlades till öfra delen af Nybrogatan var det icke längre lägre apologist-skola, utan lägre elementarläroverk, och dermed hade det lemnat sin plats i *gamla* Stockholm bakom sig.

Långt före S:t Claras och S:t Olofs församlingars åtskiljande hade *S:t Olofs* kapell en egen skola, tillkommen 1695 genom pastor Isogæi* bemödanden. Om den skolan känner man föga. Hon tyckes i sin början icke hafva haft något stadigt uppehållsställe, men 1707 bygdes ett skolhus vid norra kyrkogårdsporten, och i väggen åt kyrkogården sattes en sten med denna inskrift:

*Surgere me vovit Pastor Simon Isogæus,
Quem laudabit gens viva et ventura Nepotum
A:o D:ni MDCCVII***

Stenen sitter ännu kvar i husväggen inåt kyrkogården, och det gamla skolhuset nyttjas nu till församlingens arbetsskola.

Med församlingen ändrade skolan namn 1773 och kallades der-
efter *Adolf Fredriks*.

* Simon Isogæus, kyrkoherde i Clara, känd minnestalare och i synnerhet bekant för sin likpredikan vid Ulrika Eleonora den äldres begrafning. Bland de många versmakare som prisade honom efter hans frånfalle, 1709, var äfven fru Brenner, som liknade honom vid — ett pomeransträd.

** Pastor Simon Isogæus, som lofvade upprätta mig, skola samtida och efterkommande slägten prisa.

För femtio år sedan flyttades skolan snedt emot, till ett då nybyggt hus, nr 8 vid Kammakaregatan, och stannade der till dess hon i vår tid, 1872, stilla afled.

Till gamla Stockholm måste räknas äfven den skola som i Storkyrkoförsamlingen inrättades 1823 och var en lägre apologist-skola, men vanligtvis kallades *Storskolan* och förvexlats med stundom den till Gymnasium förvandlade urgamla Trivialskolan. Apologist-skolan hade sin lägenhet i n:o 2 vid Trädgårdsgatan i staden, en af Stockholms smalaste, mörkaste och otrefligaste gator. Nu är också den skolan död.

Den yngsta af Stockholms Malm- eller Barnskolor var *Johannis* skola. Först hade Jacobs- och Johannisborna en gemensam skola, men sedan församlingen, 1769, beslutit, att den yngste kapellänen alltid skulle bo vid Johannis kyrka, så inrättades äfven en skola i kapellansbostället (på den plats der huset n:o 9 vid Norra Tullportsgatan nu står, midt emot vestra kyrkogårdsporten) »till mera bekvämlighet för de fattiga barnen, som bo häromkring, och hafva, i synnerhet höst och vår, en lång och besvärlig väg ned till S:t Jacob.»* År 1764 var skolan i verksamhet, och mag. F. L. Wittingh hennes förste lärare. År 1825 införlivades denna kyrkskola såsom en förberedande afdelning med Jacobs och Johannis fri- och fattigskola, skapad genom donation, år 1812, af grosshandlaren C. A. Grevesmühl.

* * *

Hvad man nu menar med *Folkskolor* fans icke i gamla Stockholm. *Alla* offentliga undervisningsverk voro då för fattigt folks barn. Föräldrarna voro så fattiga, att de ofta icke kunde förse med nödiga skor och kläder de barn som skulle besöka de kostnadsfria kyrkskolorna. Erfarenheten deraf, jemte en vaknande ömhet och omtanke för stadens fattige framkallade slutligen i Storkyrkoförsamlingen en egen *Fattigskola* (1794),** der barn af båda könen — detta var en stor nyhet —ingo fri undervisning »i de nödvändigaste kunskaper och färdigheter» samt ett månatligt understöd. Hofpredikanten N. E. Netzel var inrättningens verksammaste upphofsman, och en liten summa pengar hade redan 1790 till ändamålet testamentterats af traktörsenkan A. W. Warodén. Läget var det samma som sedan användes för äfven apologist-skolan, sannolikt det minst helsosamma som kunnat utfinnas. Hvarje skolbarn fick 32 skilling banko i må-

* F. L. Wittingh: S:t Jacobs Minne. Sthlm 1771.

** C. U. Broocman: Magasin för föräldrar och lärare.

naden, men det tyckes ej hafva lockat mycket, ty efter några och trettio års tillvaro hade lärjungarnes antal tillväxt med blott *en* och var då, 1828, icke större än *nio*.*

Hofinstrumentmakaren Peter Kraft hade (1807) genom testamente skänkt något öfver 16,000 rdr banko till fattiga borgarebarns undervisning. Den skolan hölls i början ej blott i samma hus, utan äfven i samma rum som fri- och fattigskolan, men var dock en särskild anstalt. Lärjungarnes antal utgjorde vid skolans första inrättande tjugu, heter det i Lundeqvists »Stockholm», men C. U. Broocman uppgifver i den lägre klassen sexton eller tjugu och i den högre tjugufem och påstår äfven, att fattigskolan vid den tiden (omkring 1810) hade sextio lärjungar.

Skolan för fattiga flickor stiftades, 1806, och underhölls af med. dr J. N. Brandt, känd och aktad läkare och människovän, hvilken utnämndes till generaldirektör för Stockholms stads alla barmhertighetsanstalter, en befattning som dock snart åter upphörde. Han inrättade också en, sedermera af fattigvården öfvertagen kostnadsfri *Söndagsskola* för gesäller och lärgossar, och vi veta, att många af de handverksmästare som på 1820- och 1830-talen voro ansedda så väl inom sina yrken, som bland borgerskapet i allmänhet aldrig haft annan boklig undervisning än den som skänkts dem i denna *Söndagsskola*. Hon utsträckte sedermera sin verksamhet till undervisning äfven ett par timmar på hvardagskvällar samt kallades *Handtverksskola* och förenades, 1848, med den under tiden inrättade *Borgareskolan*, som hade ordenssällskapet »Redliga förbundet» att tacka för sin tillvaro.

Till det gamla måste räknas de nu försvunna vexelundervisningsskolorna, dels offentliga och för de fattigare stadsbarnen, dels också enskilda och afsedda för andra bemedlade. Redan inom ett par årtionden efter Bell-Lancasterska metodens tillämpning på några skolor i Storbritanien infördes den i Sverige. Vid början af 1820-talet var vexelundervisningen i full gång i den af grosshandlaren H. Th. Philipsén, 1811, inrättade fattigskolan vid Adolf Fredriks torg. Skolans lärare, magister P. R. Svensson, hade, på uppmaning af generalen, grefve Jakob De la Gardie samt på uppfostringskomiténs bekostnad, 1817, företagit en resa till Storbritanien, inhemtat känedom om metoden och efter sin återkomst, 1819, tillämpat den i nyss nämnda skola.

Mest bekant af Lancasterskolor i Stockholm vardt »Stockholms allmänna barnskola» i staden inom broarne, hvilken låg i ett sedan

* N. W. Lundeqvists tillägg till N. Lundeqvists »Stockholms stads historia.» Sthlm 1829.

nedrifvet hus vid Munkbrogatan, der Mälartorget nu är, och förestods af magister C. O. Fineman.* Denne berömmes af många såsom en synnerligt utmärkt pedagog, men lär äfven hafva varit synnerligt sträng och använt kroppslig aga af ej sällan verkligt grym natur. Såsom ett bidrag till Stockholms inre skolhistoria ännu för få årtionden sedan, meddela vi här en liten skildring som lemnats oss af en person hvilken på 1840-talet gick i Finemans skola.

Läraren Fineman var stor anhängare af systemet att med stryk implanta vetandet hos sina lärjungar. Till biträde åt handen användes pinnar, omkring 1 1/2 fot långa, afsedda egentligen till pekpinnar, och åtgången af dessa var stor, enär de brötos ofta af, då kraften, hvarmed de svängdes öfver lärjungarnes hufvud, armar och ben, var starkare än redskapet. Men vid sådana fall var läraren ej förlägen om medel att fortsätta bestraffningen, och olycklig då det offer som hade god och kraftig lugg. För att erhålla sådan bestraffning, behöfde felet ej hafva varit stort. Vid sittande lektion, såsom vid räkning, användes pinnen, att slå på lärjungarnes fingrar. Då griffeln härigenom föll ur handen, fingo armar och ben uppbära bestraffningen, samt då benen af själfbevaringsdrift drogos undan det hårda redskapet, fattades pinnen af läraren mellan tvenne fingrar och stöttes obarmhertigt med spetsen i elevens rygg, så att solar och stjernor skimrade för det våta ögat. Ej heller skonades hufvudet. Med en förskräcklig hårdhet fick pinnen dansa, utan någon slags urskilning, hvar den träffade å de späda barnahufvudena. Att klaga med ord mot behandlingen var som att hålla olja på eld. Det gafs äfven skymflig bestraffning, synnerligen vid olydnad eller motsägelse, kanske ock vid bristande kunskap i den gifna lexan för dagen. Då fick gossen sätta sig under den bänk, hvarå svarta tafan stod, i samma ställning som en skräddare sitter på sitt sybord, med benen i kors, men hufvudet under bänken, och ansigtet vänt mot väggen. Vid denna ställning blef ryggen spänd som en båge, och läraren, som ofta gick rundt kring den ganska stora skolsalen, glömde ej att åt sin fånge i kurrån dela ut ett rapp, hvar gång tafan passerades. Ännu skymfligare straff var den s. k. kräftgången, som begagnades hufvudsakligast då någon lärjunge kommit för sent. Krypande baklänges på armar och ben, härtill tvingad af dertill beordrade kamrater, af hvilka en satte sig på offrets rygg, med hufvudet vänt åt sätet, hamrades och bultades det sist nämnda af såväl honom, som den öfriga omgifvande kamratskaran, ända tills ett hvar omkring skolsalen var tillryggalagdt.

Otaliga voro de smärre bestraffningarne. Vid lärjungens ouppmärksamhet under lektion eller bön, kunde densamme utan vidare afbrytas för att befalla den ouppmärksamme att »lägga oket på sig», som tillgick så, att händerna knutna lades öfver nacken, och ansigtet böjdes ned åt bordet framför bänken. Att hålla handen än på ena än på andra ögat eller å munnen var bot för alltför lifliga ögonkast åt obehörigt håll eller för lösmunhet. Vid läsning inom cirkel hade custos makt att åt okunnig eller kanske ock åt någon kamrat som hade att fordra för »gammal ost» påbjuda att »gå ur cirkeln» och ställa sig »bock», d. v. s. med händerna mot knäna och kroppen i rätt vinkel mot benen. Att »stå bock» medförde ock att efter förhör af läraren få emottaga en större eller mindre bestraffning.

* * *

* Född 1793, magister och prest 1818, först huspredikant hos presidenten O. E. Lagerheim, sedan 1821 lärare vid ofvan nämnda skola som han skötte i trettioåttå år, † 1863.

Att de förnåmas och förmögnas barn i gamla Stockholm åtnjöto enskild undervisning i hemmen hafva vi redan anmärkt, och att enskilda lärare utom hemmen täflade med de offentliga skolorna hafva vi ock sett. »Rabellerne» voro ganska ihärdiga, så mycket de än förföljdes af konsistoriet. »Hvem mäktar uppräkn», säger C. U. Broocman ännu i vårt århundrades början, »den skara af kända och okända, pröfvade och opröfvade studenter och skrifvare, forne handlande, fabrikörer, mästare, gesäller, bladarbetare, väfvare, brandvakter, m. m. som med och utan tillstånd i alla delar i hufvudstaden för en ringa veckpenning undervisat och ännu undervisa eller rättare vanbildat och ännu vanbilda samhällets framtida medborgare.»

»Icke bättre är det bestämt med flickornas undervisning», skriver samme nitiske skolvän, »i de s. k. *pensionerna*, om vi ock först blott hafva afseende på de större och mest ansedda. Det är en lycka att de finnas, då så många mödrar gifvas, som sjelfva icke äro i stånd att till alla delar undervisa sina döttrar. I dessa pensioner kunna de åtminstone vinna skicklighet i alla för ett fruntimmer erforderliga handaslöjder. Men hvilken bildning få hjerta och förstånd?»

Broocman klagar öfver katekeslexorna och den klena undervisningen i öfriga ämnen. All vigt lades på franskan, »som man oförskämdt nog uteslutande behagar kalla *språket*», men hvaruti de flesta dock hade endast en mycket ofullständig kunskap.

Hvarifrån flickskolornas förestånderskor och lärarinnor togos i en tid, då den qvinliga undervisningen stod på så dålig fot är svårt att säga. En och annan utländsk lärarinna hittade dock vägen hit, och det redan på 1700-talet. År 1725 sökte hos konungen* madame Marguerite De la Caze, »ett för religions skull ifrån Paris fördrifvet fruntimmer», tillåtelse att i Stockholm upprätta en fruntimmersskola, ungefär på den fot, som vid Saint-Cyr eller som madame Miramions i Paris, m. fl. Hon ville till det ändamålet hafva »något gammalt kongl. hus, som med liten omkostnad kunde få förbättras och lagas, att ett tillräckligt antal hederlige mäns barn der kunde logeras och rymmas, tillika med de personer som till deras uppsigt behöfvas.» Madame De la Caze »hoppades, att rikets ständer skulle bevilja det och sjelfvilligt och skyndsamt sammanskjuta till nödiga möbler och husgeråd, så ock till madame De la Cazes och hennes dotters underhåll.»

Ansökningen hänsköts till ständerna, och vi veta icke hvad dessa svarade, men frukta, att madame De la Cazes hopp kom på skam.

* Ansökningen finnes, på så väl franska som svenska, i riksarkivet.

Bland enskilda skolor för gossar nämnas i slutet af förra århundradet, utom det af oss redan anförda Stridsbergs institut, Thorsanders, Nissers, Bonnedals, Knös, Löhmans, Silfverstolpes, Envalls, Vierecks, m. fl. På Brolins karta, 1771, finner man också en enskild realskola i Hesselgrenska huset vid Storkyrkobrinken, sannolikt hofpredikanten Thenstedts, den första verkliga *realskola* i Stockholm som stod i högt anseende på 1760-talet och der »de döde språken icke ansågos säsom hufvudsak, utan de lefvande, jemte vetenskaperna.» Der undervisades i zoologi, botanik, kemi m. m, och bland lärarne nämnes »vår sedermera så namnkunnige naturforskare Retzius.»* Skolan stod under kongl. maj:ts och dess kanslis omedelbara beskydd, erhöll flera gånger offentligt understöd och uppmuntrades på åtskilligt sätt af uppfostringskommissionen, men upphörde likväl efter några år.

På 1820- och 1830-talen uppstod ett stort antal enskilda skolor i Stockholm, hvilka utmärkte sig för ett mildare behandlingssätt än det vanliga i de offentliga läroverken. Bland dem kunna vi särskildt nämna J. N. Palmgrens vid Tyska Prestgatan, hvilken ehuru belägen vid en af stadens oansenligaste gator besöktes på 1830-talet af ett stort antal lärjungar från äfven aflägsnare stadsdelar och stod i godt anseende. Palmgren öfverlemnade skolan 1837 till mag. Sallberg, hvilken dock icke hade henne längre än till 1840, då skolan upphörde. Der undervisade mag. C. A. Bagge, sedermera en af Stockholms förnämste bokhandlare, den bekante frisinnade teologen Ignell, C. J. B. Berndtson, sedermera lektor i Gefle och i våra dagar känd såsom författare af »Svensk-fransk ordbok» (1880), m. fl. erkänt skicklige lärare. Teckningslärare var en tid N. M. Mandelgren, den bekante utgifvaren af »Monuments scandinaves du Moyen-âge»; sånglärare var J. P. Cronhamn. Palmgren vardt sedermera lärare i Philipsénska skolan och slutligen kyrkoherde i Gudmuntorp och Hurfva i Skåne, der han afled 1865.

Det hus, n:o 27 Tyska Prestgatan, der denna skola hölls, var ett af Tyska församlingens pastorshus, har under senare år varit lägenhet för Isaac Marcus' boktryckeri och rifves nu ned för att lemna plats för en ny byggnad, hvilken skall uppföras från Svartmangatan till Prestgatan, längs Tyska kyrkogården, på det område som i gamla tider intagits af Matts Bardskärarés, en del af Lars Flemings m. fl. af oss redan förut omnämnda gamla hus. Huset n:o 27 gränsade i söder till en plats som i gamla handlingar uppgifves

* Anders Johan Retzius uppehöll sig under åren 1768—71 i Stockholm innan han tillträdde sin adjunktsbefattning i Lund.

såsom Hans Gammals köksträdgård, men som åtminstone i detta århundrade af folket i trakten kallats »Klostergården» och spelade stor roll i de Palmgrenska skolgossarnes fantasi, som hade mycket att förkunna om underjordiska gångar o. s. v. Hela trakten hörde i stadens äldsta tider sannolikt till svartmunkeklostrets område.

Öfriga enskilda skolor vid samma tid som den senast nämnda voro Bollins, Ullgrens, Reuters (en tid vid Prestgatan, n:o 42, med genomgång till Vesterlånggatan, n:o 69, sedan på Eriksdal vid Skanstull) för att icke tala om den mycket bekanta s. k. Hillska skolan på Barnängen.

Alla dessa enskilda skolor äro för länge sedan försvunna. Några få större voro, liksom den offentliga Nya Elementarskolan, från 1828, inrättade i senare tiders anda, t. ex. Lyceum, stiftadt 1838 af akademi-adjunkten C. O. Ramström och 1851 öfverlemnadt åt doktorerne C. J. Bohman och O. v. Feilitzen. De offentliga skolorna vunno allt större anseende och drogo lärjungarne till sig.

Hvad som redan inträffat med gosskolorna återstår för flickskolorna, men den tiden hör blott till *gamla* Stockholm, då de skolor som höllas af »gamla jungfrur och gummor, af soldater, gesäller, besökare o. s. v.» drogo till sig ett stort antal barn, flickor och gossar om hvar andra och gäfvo den *s. k.* undervisning för några skillingar i veckan, der barnen läste abc-boken och katekesen under snäsor, hugg och slag.

Den första större flicksskola var den Wallinska, som nu hunnit sitt halfva århundrade och derigenom tillhör gamla Stockholm, men dock fortfarande lefver och gagnar i det nya.

x N:o 3 Skolorget. Tydning, Lofsbeckens, Komman
emb. hnd.

